

The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Αντιλήψεις και διαθέσεις για την πατρίδα και άλλα έθνη

Καλλιόπη Μουστάκα, Κούλα Κασιμάτη

doi: [10.12681/grsr.310](https://doi.org/10.12681/grsr.310)

Copyright © 1978, Καλλιόπη Μουστάκα, Κούλα Κασιμάτη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μουστάκα Κ., & Κασιμάτη Κ. (1978). Αντιλήψεις και διαθέσεις για την πατρίδα και άλλα έθνη. *The Greek Review of Social Research*, 33, 166–189. <https://doi.org/10.12681/grsr.310>

ἀντιλήψεις καί διαθέσεις γιά τήν πατρίδα καί ἄλλα ἔθνη

τῶν

Καλλιόπης Μουστάκα, Ph. D.

Ψυχολόγου-Παιδαγωγοῦ

καί

Κούλας Κασιμάτη, Ph. D.

Κοινωνιολόγου

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ (1918-1978)

Ἡ μελέτη αὐτή, πού τελείωσε λίγες μόλις μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό της, εἶναι καρπὸς τῆς τελευταίας συνεργασίας τῆς Καλλιόπης Μουστάκα μὲ τὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν.

Ἡ Καλλιόπη Μουστάκα γεννήθηκε στὴν Ἄνδρο τὸ 1918. Σπούδασε στὴ Μαράσειο Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία καί στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καί συνέχισε μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιό τοῦ Λονδίνου (Ph. D. στὰ Παιδαγωγικά καί στὴν Ψυχολογία). Ὑπηρετήσε στὴ Δημοτικὴ Ἐκπαίδευση ἀπὸ τὸ 1938-1957. Γιά δύο χρόνια ἐργάστηκε στὴν Παιδόπολη τοῦ Βόλου καί μὲ τὸ ὀργανωτικὸ τῆς ἐνστικτο βοήθησε στὴν καλύτερη λειτουργία καί ἀπόδοσή της. Στὴν περίοδο 1957-59 ἀνέλαβε τὴν ἐπιστημονικὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς Κοινωνικῆς Προνοίας ΧΕΝ. Ἀπὸ τὸ 1962 μέχρι τὸ 1965 στὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν ἀφῆσε ἀξιόλογο ἐρευνητικὸ ἔργο. Τὸ 1965 ἐξελέγη Σύμβουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴ δικτατορία. Μὲ τὴ μεταπολίτευση τοποθετήθηκε εἰδικὸς σύμβουλος στὸ ΚΕΜΕ, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὡς τὸ θάνατό της. Παράλληλα μὲ αὐτὲς τὲς δραστηριότητες πρωτοστάτησε στὴν ἰδρυση τοῦ Συλλόγου Ἑλλήνων Ψυχολόγων πού ἐπανελημμένα διετέλεσε πρόεδρος του, τῆς Ἐταιρίας Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς καί Νευροψυχιατρικῆς τοῦ παιδιοῦ, τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Βιβλιοθηκῶν, κ.ἄ.

Ἡ Καλλιόπη Μουστάκα, προικισμένη μὲ βαθύτατο αἶσθημα εὐθύνης, σιδερένια θέληση καί ἀκατάβλητη ἐργατικότητα, ἀφήνει πίσω της πλοῦσιο συγγραφικὸ καί ἐρευνητικὸ ἔργο σὲ βιβλία, ἐπιστημονικὲς καί δημοσιογραφικὲς ἐργασίες. Ἀπὸ τὰ βιβλία της πού εἶναι καρπὸς ἐρευνητικῆς προσπάθειας, ὅπως Τὸ Ὠραῖον καί ἡ Ἀγωγή, The Internal Migrant, Attitudes Sociometric Status and Ability in Greek Schools, τὰ δύο τελευταῖα εἶναι ἐκδόσεις τοῦ ΕΚΚΕ. Στὴν ἐφημερίδα Τὸ Βῆμα μὲ τὴν ὁποία συνεργάστηκε ἀπὸ τὸ 1959 μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς της, δημοσίευσε περισσότερα ἀπὸ 250 ἄρθρα παιδαγωγικοῦ περιεχομένου. Δημοσίευσε ἀκόμη ἐπιστημονικὰ ἄρθρα στὰ περιοδικὰ Παιδεία καί Ζωή, Σχολεῖο καί Ζωή, Νεοελληνικὴ Παιδεία, Νέα Ἑστία, Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος κ.ἄ. Ἡ συμμετοχὴ της στὴν Ὀμάδα Ἐργασίας γιά τὴ σύνταξη τοῦ τρίτου Ἀνθολόγιου γιά τὰ Παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ καί γενικά τὸ ὅλο τῆς ἔργο ἀποτελοῦν πραγματικὴ συμβολὴ στὴν υπόθεση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας.

Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τῆς Καλλιόπης Μουστάκα ἦταν ἀφιερωμένη στὰ ἰδανικά τῆς δημοκρατίας καί στοῦ παιδιοῦ. Ἀσυμβίβαστη στὶς ἰδέες της καί μὲ μαχητικότητα καί πίστη στοὺς στόχους της, δημοσίευσε μέσα στὴν ἐπταετία σειρά ἐπικριτικῶν ἀρθρῶν γιά τὴν κατάσταση τῆς παιδείας καί ὑπόγραψε πλῆθος ἀντιδικτατορικῶν κειμένων καί διαμαρτυριῶν. Ἡ ζωὴ καί τὸ ἔργο της εἶναι δεῖγμα τῆς ἀέκραιης, φωτισμένης καί πρωτοπόρας προσωπικότητάς της.

I. εισαγωγή

α) Ιστορικό της έρευνας

Τήν άνοιξη του 1964 πήραμε μέρος σε μία διεθνή έρευνα, οργανωμένη από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Όξφόρδης Η. Tajfel. Η έρευνα έγινε στο Κέντρο Κοινωνικών Έπιστημών. Στόχος εκείνης της έρευνας ήταν ή διαπίστωση των γνώσεων για τήν πατρίδα τους και τά άλλα έθνη παιδιών του Δημοτικού σχολείου, και οι προτιμήσεις και διαθέσεις τους προς τίς χώρες Άμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία.

Οί άπαντήσεις πού έδωσαν τά παιδιά, ιδιαίτερα όσα βρίσκονταν στην ομάδα ηλικίας 9-11 χρόνων, εκάλυπταν θέματα πολύ πιο πλατιά και πιο βαθιά από τίς γεωγραφικές γνώσεις για τίς ξεταζόμενες χώρες και για τήν Έλλάδα. Η ανάλυση των άπαντήσεων έφερε στο φώς στοιχεία ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά, τεχνολογικά, πολιτιστικά, για τά όποια και μέ τά όποια τά παιδιά άξιολογούσαν τίς χώρες της έρευνας, και απέκάλυψε τή σημασία των διεθνών σχέσεων των χωρών και της πολιτικής κάθε χώρας, για τή δημιουργία διαθέσεων προς τίς χώρες αυτές.

Τά θέματα πού έθιγαν οι μικροί ερωτώμενοι ήταν τόσο πολλά πού έδωσαν ύλικό για να γραφεί ιδιαίτερη μελέτη, ή όποια δεν είχε προλάβει να δημοσιευθεί πριν από τή δικτατορία. Μετά τή μεταπολίτευση (δέκα χρόνια από τήν έρευνα) τά ερήματα της είχαν χάσει τήν επικαιρότητα τους, κρατούσαν όμως τήν ιστορική τους άξια, σαν δείγμα του τρόπου με τον όποιο σκέπτονται παιδιά του Δημοτικού σχολείου σε έποχή έσωτερικά και έξωτερικά μάλλον ταραγμένη. Αυτό γέννησε τήν ιδέα για μία συγκριτική μελέτη ανάμεσα στο τότε και στο τώρα με τή σκέψη ότι τά πορίσματα της θα άποτελέσουν χρησιμο πλαίσιο άναφοράς τόσο για τή στρατηγική του σχολείου (ύλη, προγράμας, μέθοδοι διδασκαλίας) όσο και για τήν άξιοποίηση έξωσχολικών πηγών (τύπος, τηλεόραση) ομαδικής πληροφόρησης, και έμμεσα θα συμβάλουν στην όρθότερη αντιμετώπιση διεθνών καταστάσεων καθώς και στην έθνική αυτογνωσία.

β) Δύο χρονικές στιγμές, δύο καταστάσεις

Άνάμεσα στις δύο χρονικές στιγμές έχουν μεσολαβήσει δέκα τέσσερα χρόνια, μεστά από έθνικά και διεθνή βιώματα. Έχουμε τή σκέψη και τήν κρίση των παιδιών στην άρχή της περιόδου αυτής. Ποιά θα είναι ή σκέψη και ή κρίση αντίστοιχων παιδιών στη σημερινή τομή χρόνου; Μία νέα έρευνα άκριβδς όμοια με τήν παλιά και μέ ύποκειμενα της ίδιας κοινωνικο-οικονομικής στάθμης και δημογραφικής

κατανομής θα μπορούσε να δώσει τήν άπάντηση. Και ή σύγκριση ανάμεσα στα δεδομένα από τίς δύο έρευνες θα δείξει άν και πόσο ο έθνικός προβληματισμός των μικρών παιδιών άναπτύχθηκε ή όχι στα χρόνια που πέρασαν.

Για να έρμηνευθεί σωστά αυτό πού θα δώσει ή σύγκριση χρειάζεται να υπάρχουν τά πλαίσια άναφοράς του τότε και του τώρα, τότε προς τήν κοινωνική κατάσταση και τό κλίμα της χώρας μας από τό ένα μέρος και ως προς τά διεθνή γεγονότα από τό άλλο. Μπορεί μέ πρώτη ματιά να μη φαίνεται ή σχέση ανάμεσα στις διαθέσεις των παιδιών για τίς άλλες χώρες και στην κοινωνική κατάσταση πού επικρατεί σε μία χώρα. Άν σκεφθούμε όμως ότι βασικό στοιχείο της δημιουργίας διαθέσεων είναι τά συναισθήματα και ότι αυτά δημιουργούνται με τήν έπαφή του άτόμου με τό περιβάλλον, τότε βλέπουμε ότι ή κοινωνική κατάσταση, ή όποια νευρώνει και μορφοποιεί τό περιβάλλον, έχει κυρίαρχη θέση στη δημιουργία διαθέσεων έθνικοπολιτικού χαρακτήρα. Η κοινωνική κατάσταση πάλι είναι σύνθεση και έκφραση συνοπτική από εκπαιδευτικές, επαγγελματικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές δομές και συνθήκες κάθε έποχής. Τί λογής ήταν στις δύο χρονικές στιγμές της έρευνας; Ο άδικος Ι δίνει όρισμένα ποσοτικά μεγέθη για τίς δύο αυτές χρονικές στιγμές ή για τίς πλησιέστερες δυνατές περιόδους τους, από τά όποια φαίνεται ότι υπάρχει σημαντική αύξηση μεγέθων σε όλους τους τομείς. Οί μαθητές της Μέσης Έκπαίδευσης π.χ. και οι σπουδαστές των ΑΕΙ είναι σχεδόν διπλάσιοι τό 1974-75 από ό,τι ήταν τό 1963-64. Τήν ίδια τάση παρουσιάζει και τό «κατά κεφαλήν» εισόδημα, ενώ ο αριθμός των ξένων τουριστών στην Έλλάδα γίνεται σχεδόν τετραπλάσιος, και οι Έλληνες πού φεύγουν μετανάστες στο έξωτερικό μειώνονται στο ένα πέμπτο ανάμεσα στα έτη 1961 και 1975. Οί συγκρίσεις στα ποσοτικά αυτά μεγέθη δημιουργούν τήν εντύπωση ευημερίας και προόδου στους κυριότερους τουλάχιστον τομείς (τήν παιδεία και τήν οικονομία).

Είναι όμως πραγματικά έτσι; Άς δοθμε τά ποιοτικά δεδομένα στον τομέα της παιδείας και του πολιτισμού. Τό 1964 ή μεταρρύθμιση, άγνή και ρωμαλέα για τήν έποχή, άρχίζει σιγά-σιγά να εφαρμόζεται με τή θερμή ύποστήριξη του δημοκρατικού κόσμου. Τό 1978 εφαρμόζεται ήδη ένας τύπος μεταρρύθμισης, πού ανεβάζει τήν ύποχρεωτική εκπαίδευση στα έννενα χρόνια και καθιερώνει τή δημοτική γλώσσα. Δύο σοβαρά μέτρα με στόχο τό άνέβασμα του επιπέδου του λαού. Παράλληλα όμως έχει πέσει ή διαμόκλεια σάθης των εισαγωγικών εξετάσεων για τό Λύκειο, πού περιορίζει τήν εκπαίδευση στη Μέση και στην Άνωτάτη σε μία μειονότητα οικονομική. Γιατί, όπως όλοι ξέρουμε, ή εισαγωγή στα Άνώτερα και Άνώτατα Ίδρύματα δεν είναι θέμα μόνο πνευματικής ικανότητας, όσο θέμα εκδαι-

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Στοιχεία οικονομικοκοινωνικῶν συνθηκῶν στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας (ποσοτικά μεγέθη)

Στοιχεία οικονομικοκοινωνικά	Ἔτος	1964 Μέγεθος	Ἔτος	1978 Μέγεθος
Α' Οικονομικά				
Οικονομικῶς ἑνεργὸς πληθυσμὸς	1961	3.638.601	1971	3.283.880
Κατὰ κεφαλὴν ἔθνικὸ εἰσόδημα (σέ σταθερὲς τιμές 1970)	1964	\$ 770	1975	\$ 1439
Ἰδιωτικὴ κατανάλωση σέ ἐκ. δρχ. (συνολικὴ)	1964	138.954	1975	272.893
Συνολικὴ δαπάνη γιὰ τρῶφιμα (σέ ἐκ. δρχ.)	1964	56.875	1975	87.816
Ἄγορά ἰδιωτικῶν μέσων μεταφορᾶς (σέ ἐκ. δρχ.)	1964	496	1975	3.394
Δαπάνες ἀναψυχῆς	1964	9.628	1975	19.209
Δαπάνες γιὰ ἐκπαίδευση	1964	2.740	1975	3.915
Δαπάνες γιὰ ἀτομικὸ εὐπρεπισμὸ: Ὑγιεινὴ	1964	4.580	1975	11.933
Β' Κοινωνικά				
Πληθυσμὸς περιοχῆς Ἀθῆνας	1961	1.852.709	1971	2.540.241
Ἀριθμὸς Μαθητῶν Μέσης Παιδείας	1963-64	316.351	1977-78	571.236
Ἀριθμὸς Σπουδαστῶν Ἀνωτέρας καὶ Ἀνωτάτης	»	57.078	1975-76	99.793
Ἀριθμὸς Σπουδαστῶν Τεχνικῆς Ἐκπαίδευσης	»	63.630	»	150.044
Μετανάστευση ἐξωτερικῆ	1964	105.569	1975	20.340
Μετανάστευση ἐσωτερικῆ	1961	644.800	1971	764.500
Τουρισμὸς (Τουρίστες ἀλλοδαποί)	1964	737.450	1976	4.247.233
Τουρισμὸς (Ἑλλῆνες ποὺ πῆγαν στὸ ἐξωτερικὸ)	1964	395.083	1976	1.108.252

ριῶν.¹ Ἄρα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης ἡ σύγχρονη μεταρρύθμιση ἐκλείπει τὶς πόρτες ἀντὶ νὰ τὶς ἀνοίξει, στέρησε ἀπὸ τὰ παιδιὰ τὴ δωρεάν παιδεία καὶ τὰ ἔρριξε στὸ ἀδηφάγο βάραθρο τῆς παραπαιδείας (φροντιστήρια). Ἀλλὰ καὶ ποιοτικὰ ἡ στάθμη τῆς παιδείας ποὺ δίνεται στὰ ἑννέα υποχρεωτικὰ χρόνια θὰ εἶναι πολὺ χαμηλὴ, ἀπὸ ἑλλειψη καλὰ ἐκπαιδευμένων διδακτικῶ προσωπικῶν, ἀπὸ ἀνεπαρκῆ προσχολικὴ ἀγωγή,² ἀπὸ ἑλλειψη κτιρίων, ἐξοπλισμοῦ καὶ βιβλίων.

Στὸν πολιτιστικὸ τομέα πάλι τὸ 1964 ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας ἀρχίζει νὰ ἐπεκτείνεται ἐπικίνδυνα ἀλλὰ κρατᾷ ἀκόμη τὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα της, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ τὴν ἐπικοινωνία. Τὸ 1978 ἡ Ἀθήνα ἔχει γίνει μιά τερατώδης καὶ ἐχθρική πόλη μὲ μόνιμα μολυσμένο περιβάλλον καὶ προβληματικὴ ἐπικοινωνία. Οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἰδιαίτερα τὰ παιδιὰ, εἶναι ἐγκλωβισμένα στὰ σημεινένια διαμερίσματα, καὶ περνοῦν τὸν ἐλεύ-

θερο χρόνο τους μπροστὰ στὴν τηλεόραση. Καὶ τὸ μόνον ποὺ εὐχονται εἶναι νὰ εἶχαν τόπο ἐλεύθερο ἀπὸ αὐτοκίνητα, θόρυβο καὶ κινδύνους, νὰ παίξουν μὲ τοὺς φίλους τους.³ Ὑπάρχει ἐπιφανειακὴ οικονομικὴ ἄνεση καὶ καταναλωτικὴ ἀφθονία ἀγαθῶν σέ μιά τηλεοπτικὰ καὶ διαφημιστικὰ ἐξουθενωμένη κοινωνία.

γ) Τὸ πολιτικὸ κλίμα δύο ἐποχῶν

Στὴν Ἑλλάδα τὸ 1964 εἶναι χρόνος σημαντικῶν ἀλλαγῶν. Ὑστερα ἀπὸ τὸν ἀνένδοτο ἀγῶνα ἡ Κυβέρνηση τοῦ Κέντρου βρίσκεται στὴν ἐξουσία. Εὐφορία καὶ προσδοκία χαρακτηρίζει τὸ πολιτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Παρ' ὅλο ὅμως ποὺ στὴν κυβέρνηση ὑπάρχουν φιλελεύθερα πνεύματα, ἡ κομμουνιστοφοβία ἀκόμη εἶναι ἐντονὴ καὶ τὰ νομοθετικὰ μέτρα ποὺ θεσπίστηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐμφύλιου παραμένουν. Τὸ 1978 κυβερνᾷ ἡ δεξιὰ ἀλλὰ

1. Κ. Μουστάκα, «Τὸ Γενικὸ καὶ τὸ Τεχνικὸ Λύκειο: Δυὸ ἀνίστα σχολεῖα Μέσης Παιδείας», *Τὸ Βῆμα* 17/9/78.

2. Κ. Μουστάκα, Ἡ Βιγγόπουλος, *Νηπιαγωγεῖα στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴ Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1977 (Τυπώματα).

3. Calliope Moustaka, «Children evaluate their neighborhoods». Ἀνακοίνωση στὸ Συνέδριο Ἀθηνῶν γιὰ τὸ ἔτος τοῦ παιδιοῦ, 1978.

ἔχει γίνει τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ Βαλκάνια, τὴ Ρωσία· ἔχουν ἐπιστρέψει πολλοὶ πολιτικοὶ πρόσφυγες, ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σχέσεις πολιτιστικές καὶ μὲ τὴν Ἀλβανία. Τὸ ΚΚΕ εἶναι ἀναγνωρισμένο κόμμα. Ἡ ἐξάρτηση ὅμως τῆς χώρας μὲ ἀπὸ ξένα κέντρα λήψεως ἀποφάσεων εἶναι περισσότερο συνειδητοποιημένη μετὰ τὴ δικτατορία καὶ τὸ Κυπριακὸ. Εἶναι ἐποχὴ μεταδικτατορικὴ μὲ δρόσημο καὶ σύμβολο τὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ 1973. Ἡ ἀτμόσφαιρα ὅμως εἶναι πάλι βαρεῖα ἀλλὰ πῶ ἥρεμη, τῆς λείπει ἡ ρώμη καὶ τὸ πάθος τοῦ 1964.

Ἐνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο περιόδων εἶναι ἡ ἔνταση τοῦ Κυπριακοῦ. Τὸ 1964 ὑπῆρχε ὁ ἐνθουσιασμός καὶ ἡ ἐλπίδα ἐνῶ τὸ 1978 ἡ Κύπρος ἔχει ἀφήσει ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες, πληγωμένον ἐγὼσιμό, γεύσει προδοσίας, ἀμφιβολία καὶ φόβο γιὰ τὸ μέλλον. Ἐνα ἀκόμη κοινὸ γνώρισμα στὶς δύο αὐτὲς χρονικὲς τομὲς εἶναι ἡ σύνδεση καὶ ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὴν ΕΟΚ. Τὸ 1964, παρ' ὅλο πὺ ἡ σύνδεση εἶναι πρόσφατη, δὲν ἀποτελεῖ μιά συγκεκριμένη προοπτικὴ. Σήμερα προβάλλεται ἐντονωτάτα ἀπὸ ὅλα τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης σάν πανάκεια γιὰ τὴ λύση ὄλων τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν προβλημάτων μας.

Στὸ διεθνὴ στίβο ἀπὸ τὰ πῶ σημαντικὰ γεγονότα τοῦ 1964 εἶναι ἡ ἀνοικτὴ ἐπέμβαση τῶν Ἀμερικανῶν στὸ Βιετνάμ. Τὸ 1978 τὸ βιετναμικὸ ἔχει κλείσει ἀφήνοντας τὴ σφραγίδα τῆς ντροπῆς στοὺς λαοὺς ποὺ δημιούργησαν τὴν τραγωδία τους. Στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στὴν Ἀφρικὴ ξεσποῦν τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα καὶ οἱ διαδικασίες ἀποαποικιοποίησης, ἐνῶ τὸ 1978 τὴν προσοχὴ τραβοῦν τὰ γεγονότα τῆς Ν. Ἀφρικῆς, ἡ ἔξαρση τοῦ Παλαιστινιακοῦ, ἡ Ἰσραηλινὴ ἐπιβουλὴ καὶ ὁ λιβανέζικος καταταμαχισμός. Ἡ Νότια Ἀμερικὴ μὲ τίς δικτατορίες τῆς Χιλῆς, τῆς Ἀργεντινῆς καὶ τῆς Βραζιλίας κάνει τὴν παρουσία της στὸ διεθνὴ πολιτικὸ στίβο περισσότερο ἐντονὴ σήμερα ἀπὸ ὅτι τὸ 1964. Ἡ Κίνα τὸ 1964 ἔρχεται σὲ ἀνοικτὴ ρῆξη μὲ τὴ Ρωσία, σήμερα προχωρεῖ καὶ κάνει ἄνοιγμα πρὸς τὸ Δυτικὸ Κόσμο, ἐνῶ Ἀμερικὴ καὶ Ρωσία βρίσκονται στὴ φάση τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης.

Τὸ 1978 ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ εἶναι σχεδὸν διπλάσια ἀπὸ ὅτι τὸ 1964 καὶ ὅπως εἶναι φυσικὸ οἱ μνημεις τῆς φρίκης τους πῶ ἀδύνατες. Σήμερα οἱ ἠγετικές φυσιογνωμίες στὸ διεθνὴ στίβο ἔχουν ἐκλείψει, ὁ Ντέ Γκὼλ ἔχει πεθάνει καὶ ἔχει δολοφονηθεῖ καὶ ὁ δεύτερος Κένεντυ. Ὁ θρίαμβος τῆς Ρωσίας στὸ διάστημα ἔχει σχεδὸν ξεχαστεῖ, γιὰ τὸ θέμα δὲν ἀπὸ σχολεῖ πιά, κυρίως δὲν ἐντυπωσιάζει τοὺς λαοὺς. Ἐκεῖνο πὺ ἀρρῆζει νὰ συνειδητοποιεῖται ἀπὸ μικρὰ καὶ μεγάλα ἔθνη εἶναι ἡ διείσδυση τῆς Ἀμερικῆς μὲ

τίς πολυεθνικὲς ἑταιρίες καὶ τὸν πολεμικὸ ἐξοπλισμό, ὅπως καὶ ἡ ἰδεολογικὴ προσάρτηση τῶν χωρῶν τοῦ τρίτου κόσμου μὲ διάφορα μέσα.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, μποροῦμε νὰ ποῦμε 1964 οἱ σπουδαιότερες διαφορὲς τοῦ 1978 ἀπὸ τὸ 1964 γιὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι: στὸν κοινωνικὸν τομέα ἡ εἰσβολὴ τῶν προτύπων τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας καὶ ὁ βιασμός τοῦ ἀτόμου μὲ τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, στὸν πολιτικὸν στίβο ἡ μεγαλύτερη ἥρεμία ἔστω καὶ ἐπιφανειακὴ καὶ στὸ διεθνὴ ὄριζοντα ἡ ἰσοπεδωτικὴ οἰκονομικοτεχνικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ ὀρισμένες μεγάλες δυνάμεις.

II. ἡ ἔρευνα

Στόχοι τῆς συγκριτικῆς ἀνάμεσα σὲ δύο χρονικὲς στιγμὲς αὐτῆς ἔρευνας εἶναι:

- Νὰ διαπιστωθῶν τὸ περιεχόμενο, τὸ εἶδος, ἡ ὀρθότητα καὶ ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν γνώσεων γιὰ τὴν πατρίδα τους καὶ ἄλλα ἔθνη, πὺ ἔχουν παιδιὰ ἡλικίας 9-11 χρόνων, καθὼς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιο σχηματίζονται οἱ γνώσεις καὶ οἱ πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχονται.
- Νὰ ἀποκαλυφθῶν οἱ προτιμήσεις καὶ οἱ διαθέσεις τῶν ἴδιων παιδιῶν γιὰ τίς χώρες Ἀμερικῆ, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, καθὼς καὶ οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι συντελοῦν στὸ σχηματισμὸ τους.
- Νὰ βρεθῶν οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς γνώσεις καὶ διαθέσεις τῶν παιδιῶν στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας, δηλαδὴ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978.

Δείγμα: Ἡ ἔρευνα βασίζεται σὲ δείγμα ἀπὸ 360 μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, ἀπὸ τίς τάξεις τετάρτη, πέμπτη καὶ ἕκτη. Οἱ 180 ἀπὸ αὐτοὺς φοιτοῦσαν τὸ 1964 καὶ οἱ ἄλλοι 180 τὸ 1978. Τὸ 1964 ἡ δειγματοληψία ἔγινε σὲ δύο στάδια. Στὸ πρῶτο, τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς Ἀθῆνας χωρίστηκαν σὲ δύο κατηγορίες: α) Σχολεῖα ἀπὸ μεσοαστικὲς συνοικίες καὶ β) σχολεῖα ἀπὸ ἐργατικὲς συνοικίες. Ἀπὸ κάθε κατηγορία πάρθηκαν πέντε σχολεῖα ἀπὸ τὰ πῶ ἀντιπροσωπευτικὰ. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Μεσοαστικὲς συνοικίες	Ἐργατικὲς συνοικίες
17ο Ἀμπελοκήπων	4ο Νέας Ἰωνίας
1ο Παγκρατίου	5ο Νέας Ἰωνίας
14ο Πευκακίων	1ο Ἀιγάλεω
26ο Κυνυῆλης	1ο Ταύρου
2ο Νέας Σμύρνης	3ο Μπραχαμίου

Στὸ δεύτερο στάδιο ἔγινε ἐπιλογὴ τυχαῖου δείγματος ἀπὸ 6 μαθητὲς ἀπὸ κάθε τάξη μὲ βάση τὰ μαθητολόγια. Ἐτσι πάρθηκαν 18 μαθητὲς ἀπὸ κάθε σχολεῖο.

Τὸ 1978 ἔγινε ἐπιλογὴ 18 παιδιῶν ἀπὸ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ πάρα πάνω σχολεῖα, καὶ ἀπὸ τίς ἴδιες τάξεις

καί μέ τήν ἴδια ἀναλογία ἀνάμεσα στά φύλα (ἴσα ἀγόρια καί κορίτσια καί στίς δύο περιπτώσεις).

Ἡ κοινωνικο-οικονομική ὑποδομή τῶν παιδιῶν τοῦ 1978, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τό ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα, εἶναι παρόμοια μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ 1964, ὅπως δείχνει ὁ ἀκόλουθος πίνακας:

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Τά ἐπάγγελα τῶν πατέρων τοῦ δείγματος

Κατανομή ἐπαγγελμάτων	1964	1978
Ἐπιστημονικά, διοικητικά ἐπάγγελα	23	44
Ἐπάλληλοι γραφείου	32	19
Ἐμπορο-πωλητές	29	17
Ἐργάζομενοι σέ παραγωγή ὑπηρεσιῶν	15	17
Εἰδικευμένοι ἐργάτες	35	46
Ἀνεπίκευτοι ἐργάτες	38	32
Δέν ἀπάντησαν	8	5
Σύνολο	180	180

Ἡ συσχέτιση τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ δείγματος στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας εἶναι στατιστικά σημαντική σέ ἐπίπεδο 0.001 ($\chi^2=15.134$ μέ 5 βαθμούς ἐλευθερίας). Ἄρα ἀπό ὅσα ἀναφέρθηκαν πιο πάνω βλέπουμε ὅτι τό δείγμα τοῦ 1978 ἔχει σταθερές τό σχολεῖο, τήν τάξη (καί ἐπομένως καί τήν ἡλικία), τό φύλο, καί τήν κοινωνική ὑποδομή τοῦ δείγματος τοῦ 1964. Σ' αὐτά πρέπει νά προστεθεῖ ἄλλη μία σταθερά, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τήν ἐξέταση τῶν παιδιῶν καί τοῦ 1964 καί τοῦ 1978 μέ τό τέστ πνευματικῆς ἰκανότητος τοῦ Raven (Coloured Progressive Matrices). Τά δεδομένα τοῦ τέστ παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ὁμοιότητα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τή διαφορά μέσου ὄρου, ἡ ὁποία εἶναι ἀσήμαντη (0,47 μέ σταθερό σφάλμα 0.56 καί $t=0,84$) ἀλλά καί ἀπό τήν κατανομή συχνοτήτων τοῦ Πίνακα III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Βαθμολογία στό Raven στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας

Βαθμοί	1964	1978
10-14	10	7
15-19	45	32
20-24	43	68
25-29	54	38
30-35	28	35
Σύνολο	180	180

Ἡ ἐξέταση τῶν μαθητῶν πάνω στά θέματα τῆς ἔρευνας ἔγινε σέ ἀτομική συνέντευξη κάθε μαθητῆ μέ βάση εἰδικά κατασκευασμένο ἐρωτηματολόγιο (παρ. Α). Μετά τήν κωδικογράφηση καί ἐπεξεργασία, οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν ἀναλύθηκαν περιγραφικά καί σέ συνδυασμό μέ κάθε περίοδο τῆς ἔρευνας ἀλλά καί συγκριτικά ἀνάμεσα στά δεδομένα τοῦ 1964 καί τοῦ 1978.

III. ἀνάλυση ἀπαντήσεων ἑρμηνεία δεδομένων

α) Ἡ Ἀθήνα καί ἡ Ἑλλάδα

Τό ἐρωτηματολόγιο ἀρχίζει μέ δύο ἐρωτήσεις σχετικές μέ τήν πόλη πού μένουν τά παιδιά, «ποία εἶναι ἡ πόλη πού μένετε;» καί «πού εἶναι ἡ Ἀθήνα;». Μέ βάση τήν τάξη καί τήν ἡλικία τῶν παιδιῶν περιμένε κανεῖς ὅτι ὅλα τά παιδιά θά δώσουν ὁμοιόμορφες καί σωστές ἀπαντήσεις. Ὅμως οὔτε τό 1964, οὔτε τό 1978 βεβαιώθηκαν οἱ προβλέψεις μας.

Τήν Ἀθήνα ἀνέφεραν στήν πρώτη ἐρώτηση μόνο 97 παιδιά (53,89%) τό 1964 καί 116 (64,44%) τό 1978. Τά ὑπόλοιπα ἔδωσαν ἀντί γιά τήν πόλη τῆ συνοικία (36,67% καί 33,33% ἀντίστοιχα) ἡ διάφορα ἄλλα μέρη. Ἡ κατάσταση εἶναι χειρότερη στή δεύτερη ἐρώτηση, ὅπου μόνο 44 παιδιά (24,44%) τό 1964 καί 37 (20,56%) τό 1978 ἀπάντησαν ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶναι πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας. Ἐνα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό (31,11% τό 1964 καί 52,78% τό 1978) ἀνέφερε ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶναι πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς. Σωστή βέβαια ἡ ἀπάντηση ἀλλά ἄχρημη: ἀπάντηση πού θά μπορούσε νά δοθεῖ γιά κάθε πρωτεύουσα νομοῦ, χωρίς τήν ἀξιολογική διαφοροποίηση ἡ τή μοναδικότητα τῆς Ἀθήνας, χωρίς τό συναισθηματικό δεσμό τοῦ ἀτόμου μέ τήν πόλη πού μένει. Πηγή τῆς πληροφορίας «πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀττικῆς» φαίνεται ὅτι εἶναι τό σχολεῖο. Νά ὀφείλεται ἄραγε στήν ἰσοπεδωτική του δύναμη τούτη ἡ λεκτική στειρότητα τῶν παιδιῶν;

Προβληματικές εἶναι καί οἱ ἀπαντήσεις στήν ἐρώτηση (4) «Ποία εἶναι ἡ πατρίδα σου;», ὅπου ποσοστό 41,11% τό 1964 καί 23,33% τό 1978 ἀναφέρουν ἀντί γιά τήν Ἑλλάδα τήν ἐπαρχία ἀπό τήν ὁποία κατάγονται, δηλαδή ἐκεῖ πού ἔχουν γεννηθεῖ τά ἴδια τά παιδιά ἢ οἱ γονεῖς τους. Τό παράδοξο φαινόμενο, παιδιά αὐτῆς τῆς ἡλικίας ἀντί νά ὀνομάσουν τήν Ἑλλάδα νά ἀναφέρουν πόλεις, χωριά, νησιά ἢ περιοχές ὀφείλεται στό ὅτι ὁ ὄρος «πατρίδα» ἔχει στή γλώσσα μας διπλή σημασία. Ἀναφέρεται καί στή χώρα (ἡ πατρίδα Ἑλλάδα) καί στόν τόπο καταγωγῆς. Καί καθώς ὁ ὑψηλός βαθμός ἀσυμφιλίας ἔφερε τίς τελευταῖες δεκαετίες πολύ κόσμο ἀπό τήν ἐπαρχία στήν Ἀθήνα, εἶναι πολύ πιθανόν τά παιδιά πού δηλώνουν τό τμήμα ἀντί τοῦ ὅλου, τήν περιοχὴ ἀντί τῆ χώρα, νά ἔχουν γεννηθεῖ ἐκεῖ. Χαρακτηριστικό πού συνηγορεῖ γιά τέτοιες σκέψεις μᾶς δίνει ὁ μικρός ἀριθμὸς τῶν ἀπαντήσεων αὐτῶν τό 1978 σέ σχέση μέ τίς ἀπαντήσεις τοῦ 1964 (42 πρὸς 74 ἀντίστοιχα), μέ διαφορὰ στατιστικὰ σημαντικὴ σέ ἐπίπεδο $\alpha=0,001$, ($t=3,81$). Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι ἀποτελεσμα τῆς μείωσης τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσης ἀπὸ τὴν ἐπαρχία στήν πρωτεύουσα στὴ δεκαετία τοῦ '70, σχετικὰ μέ ὅ,τι ἦταν στὴ δεκαετία τοῦ '60 καί προηγουμένα.

Βέβαια, και το 1964 και το 1978 τά περισσότερα παιδιά του δείγματος κατέχουν την έννοια της λέξης πατρίδα. Περισσότερα το 1978 (70,56%), ενώ το 1964 (56,11%) με διαφορά στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 0,001 ($t=2,99$). Όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα, στη γνώση αυτή δεν επιδρούν τα άτομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του παιδιού, εκτός από το επάγγελμα του πατέρα το 1978, όπου τά περισσότερα παιδιά που όνομασαν σωστά την πατρίδα έχουν γονείς που κατατάσσονται στις ανώτερες επαγγελματικές τάξεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σχέση της έννοιας της πατρίδας προς άτομικά χαρακτηριστικά

	1964	1978
έννοια πατρίδας-όλο	$\chi^2=5,24, \alpha=0,07$	$\chi^2=2,31, \alpha=0,51$
έννοια πατρίδας-επάγγελμα πατέρα	$\chi^2=16,13, \alpha=0,18$	$\chi^2=40,26, \alpha=0,056$
έννοια πατρίδας-άστικότητα σχολείου	$\chi^2=0,18, \alpha=0,91$	$\chi^2=3,52, \alpha=0,31$
έννοια πατρίδας-εκπαίδευση πατέρα*		$\chi^2=13,87, \alpha=0,30$

*Για το 1964 δεν υπάρχουν στοιχεία για την εκπαίδευση του πατέρα.

Ός προς τη χωροταξική τοποθέτηση της Έλλάδας (έρ. 3) ή διαφορά ανάμεσα στις δύο περιόδους της έρευνας είναι μεγάλη, σημαντική σε επίπεδο $\alpha=01$ ($t=3,83$). Τη σωστή θέση της Έλλάδας (π.χ. Εύρωπη, Βαλκάνια, Μεσόγειος) δίνουν 116 παιδιά (64,44%) το 1978 και 80 παιδιά (44,44%) το 1964. Οι γνώσεις των παιδιών πάνω σ' αυτό το θέμα δεν επηρεάζονται από τα άτομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τους.

Ανακεφαλαιώνοντας τά δεδομένα που δημιούργησαν οι γεωγραφικές αυτές ερωτήσεις, μπορούμε νά πούμε ότι οι γνώσεις των παιδιών πάνω στην πόλη και στη χώρα που ζούνε βρίσκονται σε καλύτερο επίπεδο από αυτό που προσδοκάται από παιδιά 9-11 χρόνων. Όπως αναφέρεται στη συζήτηση που προηγήθηκε, αίτια και ερμηνείες υπάρχουν, αλλά ή κατάσταση είναι απογοητευτική από την πλευρά της σχολικής εργασίας, που απέτυχε στό σχηματισμό έννοιων και στην κατανόηση όρισμών.

β) Ξένες χώρες

Οί αναφορές σε χώρες που έκαμαν τά παιδιά και στις δύο χρονικές στιγμές της έρευνας με άφορμή την ερώτηση (5) «έχεις ακούσει για καμιά ξένη χώρα; πές μου τά όνόματα μερικόν», είναι σχεδόν όμοιες σε αριθμό, 842 τό 1964 και 834 τό 1978. Κατά μέσον όρο κάθε παιδί φέρνει 4,68 όρθές άπαντήσεις (χώρες) τό 1964 και 4,63 τό 1978. Οί χώρες που αναφέρθηκαν είναι 63 τό 1964 και 56 τό 1978. Η διαφορά δέν είναι ούτε μεγάλη ούτε σημαντική, θά

περίμενε όμως κανείς νά είναι αντίστροφη. Με τη γενίκευση τών μέσων μαζικής επικοινωνίας, ιδιαίτερα τηλεόραση, θά έπρεπε νά αναφερθούν περισσότερες χώρες τό 1978 από ό,τι τό 1964. Όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, οί περισσότερες χώρες που μνημονεύθηκαν και στις δύο περιόδους της έρευνας και με τίς περισσότερες αναφορές άνήκουν στην Εύρωπη. Αυτό παρατηρείται τόσο από τά παιδιά που προέρχονται από άστικές, όσο και από τά παιδιά που προέρχονται από έργατικές συνοικίες. Τά αντίστοιχα ποσοστά είναι:

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Αριθμός χωρών και συχνότητα αναφορής τους κατά ήπειρο

Χώρες στην	1964		1978	
	χώρες	αναφορές	χώρες	αναφορές
Εύρωπη	26	567	25	611
Άφρική	17	41	9	22
Άμερική	12	140	12	130
Άσια	7	66	8	47
Αύστραλία	1	28	2	23
Σύνολο	63	842	56	834

Χώρες Εύρώπης	1964	1978
Άστικές περιοχές	68%	75%
Έργατικές περιοχές	70%	76%

Έτσι, τά δεδομένα της Άθήνας δέν επιβεβαιώνουν τά εύρηματα που έφερε παρόμοια έρευνα σε παιδιά της Σκοτίας (Jahoda, 1962), όπου για τά παιδιά της έργατικής τάξης ό όρος «ξένη χώρα» έσήμαινε έξωτικό φολκλόρ⁴ και όχι γνωστή ευρωπαϊκή χώρα. Η περιοχή όμως του σχολείου (άστική-έργατική) επηρεάζει τον αριθμό τών χωρών που άνεφεραν τά παιδιά. Περισσότερες χώρες από τά παιδιά της μέσης άστικής τάξης, από ό,τι της έργατικής, με σημαντική διαφορά σε επίπεδο 0,001 ($\chi^2=23,88$).

Οί χώρες της έρευνας (Άμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία), αναφέρθηκαν όλες μαζί 297 φορές τό 1964 και 290 τό 1978. Φέτος παρατηρείται αύξηση τών παιδιών που αναφέρουν τη Γαλλία και μείωση τών παιδιών που αναφέρουν τη Ρωσία και την Άμερική. Γενικά όμως και οί τέσσερις χώρες της έρευνας βρίσκονται μέσα στις έξι πρώτες σε συχνότητα χώρες, όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα.

Στον παραπάνω πίνακα αναγράφονται όσες χώρες αναφέρθηκαν τουλάχιστον από τό 10% τών παιδιών. Με εξαίρεση την Αίγυπτο, οί ίδιες χώρες συγκεν-

4. G. Jahoda, «Development of Scottish Children's Ideas and Attitudes about other countries», *The Journal of Social Psychology*, 1962.

τρώνουν τὶς περισσότερες ἀναφορὲς καὶ στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας. Ἄξιονημόνευτος εἶναι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς ἀναφορῶν ποὺ παίρνουν οἱ χῶρες ποὺ συνορεύουν μὲ τὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ἡ Ἀλβανία (15 καὶ 8), ἡ Βουλγαρία (20 καὶ 25), ἡ Γιουγκοσλαβία (21 καὶ 38). Ἐπομένως ἡ γειτνίαση δέν συντελεῖ στὴ γνώση μιᾶς χώρας. Βέβαια ἡ Ἀθήνα εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ σύνορα. Ποτές χῶρες θά ἀνέφεραν τὰ παιδιά τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Καβάλας, δέν ξέροουμε. Τὸ γεγονός ὁμοσ ὅτι τὰ παιδιά τῆς Ἀθήνας δίνουν στὴν Ἀμερική καὶ στὴ Γερμανία τὴ μεγαλύτερη συχνότητα ἀναφορᾶς εἶναι ἐνδειξη τοῦ ἄλλοι παράγοντες φέρνουν μιὰ χῶρα κοντὰ στὰ παιδιά. Μήπως ἐδῶ εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξάρτησης ποὺ νοιώθουν πολλοὶ Ἑλλήνες ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κέντρα λήψεως ἀποφάσεων, ποὺ ἔμμεσα καὶ αὐτόματα κυριαρχοῦν στὴ σκέψη τῶν παιδιῶν;

ΠΙΝΑΚΑΣ VI. Χῶρες ποὺ ἀναφέρθηκαν ἀπὸ παιδιά περισσότερα ἀπὸ τὸ 1/10 τοῦ δείγματος

Χῶρες	1964	1978
Ἀμερική	103	89
Γερμανία	77	81
Ἀγγλία	69	83
Ρωσία	62	39
Ἰταλία	56	53
Γαλλία	55	81
Τουρκία	44	24
Αὐστραλία	28	21
Ἰσπανία	25	35
Κίνα	23	20
Γιουγκοσλαβία	21	38
Βουλγαρία	20	25
Αἴγυπτος	19	3

γ) Γνώσεις γιὰ ἄλλες χῶρες

Ὅπως ἀναφέρεται στὴν εἰσαγωγή, ἡ ἐρώτησις (6), ποὺ ζητᾶ ἀπὸ τὰ παιδιά νὰ ποῦνε κάτι γιὰ Ἀμερική, Γαλλία, Γερμανία, Ρωσία, προεκάλεσε αὐθόρμητες ἀπαντήσεις, οἱ ὁποῖες πέρα ἀπὸ τὸν πληροφοριακὸ τους χαρακτήρα φανερῶνουν συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκφράζουν πολλὰ παιδιά θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς διαθέσεις πρὸς τὶς χῶρες ποὺ ἐξετάζονται.

Γιὰ τὴν ταξινόμησι τοῦ πλοῦσιου αὐτοῦ ὕλικου καὶ μὲ βάση τὴ συχνότητα τῶν στοιχείων τοῦ σχηματίσθηκαν πέντε κώδικες μὲ τοὺς ὁποῖους ἀναλύονται οἱ πληροφορίες ποὺ δίνουν τὰ παιδιά γιὰ κάθε χῶρα. Οἱ τέσσερις πρῶτοι ἀπὸ αὐτοὺς (Πίν. VII) ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενον, στὸ εἶδος, στὴν ὀρθότητα καὶ στὴν ἀντικειμενικότητα τῆς πληροφορίας. Ὁ πέμπτος καὶ ὁ ἕκτος ἀναφέρονται στὰ συναισθήματα καὶ στὶς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Οἱ τέσσερις πρῶτοι θεωροῦνται γνωστικοὶ κώδικες ἀφοῦ ἀφοροῦν χαρακτηριστικὰ τῶν γνώσεων ποὺ προ-

βάλλει ὁ μαθητὴς μὲ τὶς ἀπαντήσεις ποὺ δίνει. Ὁ πέμπτος κώδικας θεωρεῖται θυμικὸς γιὰτὶ ἀφορᾶ τὸ συναισθηματικὸ χαρακτήρα τῆς πληροφορίας καὶ γενικότερα τὶς διαθέσεις τοῦ μαθητῆ πρὸς τὶς χῶρες τῆς ἔρευνας.

Πρῶτος Κώδικας—Περιεχόμενον

Ἐδῶ ἀναλύθηκαν οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν καὶ γιὰ τὶς τέσσερις χῶρες ὡς πρὸς τὸ θέμα ποὺ περιέχουν καὶ κατατάχθηκαν στὶς πᾶρα κάτω τέσσερις κατηγορίες:

	1964	1978
ἱστορία καὶ πολιτικὴ γεωγραφία	278	201
πολιτισμὸς καὶ κουλτούρα	187	174
οἰκονομία καὶ τεχνικὴ	156	203
Σύνολο	821	817

Στὸ σύνολό τους οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ 1964 καὶ τοῦ 1978 ἐλάχιστα διαφέρουν ἀριθμητικὰ (821 καὶ 817). Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὁμοσ παρατηροῦνται διαφορές. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ πολιτικὴ π.χ. στὸ 1964 κατέχουν τὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη συχνότητας, τὸ 1978 τὴν τρίτη. Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνικὴ τὸ 1964 κατέχουν τὴν τέταρτη σειρὰ, τὸ 1978 τὴ δευτέρα. Ἡ γεωγραφία τὸ 1978 παίρνει τὴν πρώτη σειρὰ. Αὐτὸ εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἐνδιαφέρονται λιγότερο γιὰ ἱστορία καὶ πολιτικὴ καὶ περισσότερο γιὰ οἰκονομία καὶ τεχνικὴ. Ἐπομένως μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἔχουν ἐμπλακεῖ λιγότερο μὲ θέματα διεθνῶν σχέσεων καὶ περισσότερο μὲ θέματα ἐγκυκλοπαιδικὰ (γεωγραφία, τεχνολογία) ἢ βιοτικά (οἰκονομία).

Σὲ ἐπίπεδο χῶρων παρατηροῦνται διαφορές καὶ ὡς πρὸς τὴν ποσότητα τῶν πληροφοριῶν κάθε χώρας. Ἡ σειρὰ τὸ 1964 εἶναι Γερμανία-Ἀμερική-Ρωσία-Γαλλία ἐνῶ τὸ 1978 εἶναι Ἀμερική-Γερμανία-Γαλλία-Ρωσία (Πίν. VII).

Διαφορές παρατηροῦνται καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν ποὺ δέν ξέρουν τίποτα γιὰ μία χῶρα. Τὸ 1964 ἡ μεγαλύτερη ἄγνοια ἀφορᾶ τὴ Γαλλία (76 παιδιά), τὸ 1978 τὴ Ρωσία (86 παιδιά), ἐνῶ τὸ 1964 τὴ Ρωσία ἄγνοοῦσαν μόλις 47 παιδιά (Πίν. VII). Ἡ Ἀμερική εἶναι ἡ περισσότερο γνωστὴ καὶ στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας. Τὴν ἄγνοοῦν λιγότερα παιδιά ἀπὸ ὅ,τι τὶς ἄλλες (34 καὶ 50).

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ γνώση ἢ ἡ ἄγνοια γιὰ μιὰ χῶρα δέν συνεπάγεται καὶ γνώση ἢ ἄγνοια γιὰ τὶς ἄλλες. Αὐτὸ ἀληθεύει περισσότερο γιὰ τὸ 1964, ὅπου μόνο ἐννεα παιδιά δέν ἔδωσαν πληροφορίες γιὰ καμιά χῶρα καὶ μόνο δέκα τέσσερα δέν ἔδωσαν γιὰ τρεῖς χῶρες. Τὰ παιδιά ποὺ δήλωσαν ἄγνοια γιὰ τὶς τέσσερις χῶρες τὸ 1978 εἶναι σχετικὰ πολλὰ (32 ἢ 17.77%) καὶ τὰ παιδιά ποὺ δήλωσαν

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. Οἱ πέντε κώδικες ἀνάλυσης τῶν ἀπαντήσεων κατὰ χώρας

Κώδικας	Ἀμε- ρική	Γαλ- λία	Γερμα- νία 1964	Ρω- σία 1964	Σύνο- λο	%	Ἀμε- ρική	Γαλ- λία	Γερμα- νία 1978	Ρω- σία 1978	Σύνο- λο	%
1) Περιεχόμενο Γεωγραφία	65	47	35	53	200	24,07	92	45	33	69	239	29,22
Ἱστορία-Πολιτική	48	37	106	87	278	33,45	45	17	90	49	201	24,57
Πολιτισμός-Κουλτούρα	41	67	66	23	197	23,71	34	87	33	20	174	21,27
Οικονομία-Τεχνολογία	57	23	46	30	156	18,77	88	34	46	36	204	24,94
Δὲν ἀπαντοῦν	34	76	44	47			50	80	67	86		
2) Εἶδος ὄλιστικά στοιχεία μὴ ὄλιστικά καὶ τὰ δύο	30	18	18	21	87	18,24	57	15	24	28	124	28,77
	56	63	90	89	298	62,47	29	47	61	34	171	39,68
	28	13	28	23	92	19,29	42	37	27	30	136	31,55
3) Ὁρθότητα σωστά λάθος σωστά καὶ λάθος	121	93	133	107	454	85,02	93	84	88	61	326	75,29
	1	5	1	4	11	2,06	-	2	-	1	3	0,69
	24	6	17	22	69	12,92	36	13	24	31	104	24,02
4) Ἀντικειμενικότητα σὲ σχέση μὲ Ἑλλάδα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα	33	27	87	55	202	37,83	13	11	46	11	81	18,84
	113	77	64	78	332	62,17	116	86	66	81	349	81,16
5) Διαθέσεις θετικές ἀρνητικές Ἐλλειψη διαθέσεων	78	73	51	90	292	54,68	66	61	46	44	217	50,12
	20	5	66	8	99	18,54	2	1	33	10	46	10,62
	48	26	34	35	143	26,78	61	37	33	39	170	39,26

τρῆς εἶναι 20. Ἐάν σκεφθοῦμε ὅτι στὸ δείγμα μας ὑπάρχουν καὶ 60 παιδιά πού φοιτοῦν στὴν τετάρτη τάξη καὶ ὅτι σ' αὐτὴν ἀκόμη δὲ διδάσκονται οἱ ξένες χώρες, καταλαβαίνουμε ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 παίρνουν πληροφορίες κυρίως ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν πληροφοριῶν τοῦ 1978, πού δὲν ἔχουν τὴ δύναμη καὶ τὴ φρεσκάδα τῶν ἐξωσχολικῶν γνώσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. Ἀριθμὸς χωρῶν πού ἀγνοοῦνται στὶς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας

Ἄγνοια γιὰ	1964	1978
Χῶρες 4	9	32
Χῶρες 3	14	20
Χῶρες 2	27	32
Χῶρες 1	41	31
Σύνολο	91	115

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, οἱ ὁμοιότητες εἶναι μεγάλες ἀνάμεσα στὶς δύο ἐποχές. Ἡ Γερμανία συγκεντρώνει τὶς περισσότερες ἱστορικές καὶ πολιτικές πληροφορίες, ἡ Γαλλία τὶς περισσότερες γιὰ πολιτισμὸ καὶ κουλτούρα, ἡ Ἀμερική τὶς περισσότερες γεωγραφικές. Σὲ κανένα εἶδος πληροφορίας ἡ Ρωσία δὲν ἔρχεται πρώτη. Τὸ 1964 οἱ πληροφορίες γι' αὐτὴν εἶναι κυρίως ἱστορικές καὶ πολιτικές, τὸ 1978 εἶναι γεωγραφικές. Καὶ ὅπως ἀναφέρεται πῶς πάνω, πολὺ λιγότερες (Πίν. VII). Τὶ ἔκαμε τὴ Ρωσία πῶς

ἀγνοοῦσε ὑστερα ἀπὸ δέκα τέσσερα χρόνια; Πού ὀφείλεται τὸ χάσιμο ἐνδιαφέροντος γι' αὐτὴν; Μιά ἐρμηνεία πού μπορεῖ νὰ δοθεῖ εἶναι ὅτι ἡ παρουσία τῆς Ρωσίας στὰ θέματα τῆς Ἑλλάδας (Κύπρος, Αἴγιο) δὲν εἶναι τόσο ἐντονὴ τώρα, ὅσο ἦταν τὸ 1964. Ἄλλῃ εἶναι ὅτι ἡ Ρωσία ἔχασε τὸ προβάδισμα στὸ διάστημα καὶ μιά τρίτη ὅτι τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα ἀναγνωρίστηκε καὶ ἔπαυε ὁ διωγμὸς τῶν ὁπαδῶν του. Ὅλα αὐτὰ πιθανόν νὰ μείωσαν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Ρωσία. Πιθανόν ὅμως νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες αἰτίες.

Ἀπὸ τὴν πληθώρα γεγονότων καὶ συμβάντων στὰ ὅποια εἶναι ἐκτεθειμένο ἓνα παιδί, δὲν ξέρουμε πῶς ὑπερισχύουν καὶ τὸ κάνουν νὰ σκέπτεται τὶς διάφορες χώρες σὲ διαφορετικὰ πλαίσια ἀναφορᾶς ἀπὸ τὰ ὅποια νὰ ἐξαρτᾶται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδιοῦ γιὰ τὶς χώρες αὐτές. Ἡ Γαλλία π.χ. παρουσιάζει τὴ μικρότερη πληροφόρηση σὲ θέματα ἱστορίας καὶ πολιτικῆς καὶ ἄς ἔχει τόσο μεγάλη ἱστορία καὶ τόσο ὕψηλὴ πολιτικὴ τέχνη. Ἀλλὰ ἡ Γαλλία εἶναι περισσότερο γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες καὶ μ' αὐτὰ τὰ θέματα τῆς συνδέουν τὰ παιδιά. Ἐδῶ ἡ πληροφόρηση εἶναι μᾶλλον ἐξωσχολικὴ. Παρόμοια καὶ ἡ Γερμανία παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη πληροφόρηση στὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ πεδίο, γιατί ἡ ἱστορικο-πολιτικὴ της πορεία τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια ἔχει πολλαπλὴ καὶ πολὺμορφὴ σύνδεση μὲ τὴν Ἑλλάδα (Β' παγκόσμιος πόλεμος, γερμανικὴ κατοχὴ).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ. Ἀριθμὸς χωρῶν γιὰ τίς ὁποῖες δόθηκαν πληροφορίες μὲ ὅμοιο περιεχόμενο

Ἄομοιο περιεχόμενο ἀπαντήσεων	1964				1978			
	4 χῶρες	3 χῶρες	2 χῶρες	1 χώρα	4 χῶρες	3 χῶρες	2 χῶρες	1 χώρα
Γεωγραφία	7	18	36	45	18	23	30	38
Ἱστορία	14	25	41	50	7	14	27	52
Πολιτισμὸς	3	13	35	61	-	13	34	49
Οἰκονομία	2	15	25	44	6	15	25	47
Σύνολο	26	71	137	200	31	65	116	186

Τέτοιου εἴδους πληροφορίες ὅταν παίρνουν τὰ παιδιά τίς συγκρατοῦν μακρόχρονα καί ζωντανά. Ἔτσι, παρ' ὄλο πού ἔχουν περάσει σαράντα χρόνια ἀπό τότε, καί παρ' ὄλο πού πολλοί γονεῖς τῶν παιδιῶν τοῦ δείγματος δέν εἶχαν οὔτε αὐτοί γεννηθεῖ, οἱ μὴμες τοῦ ἔθνους ἔχουν ἐνσταλαχθεῖ μέσα στά παιδιά καί ἀναζωπυρῶνουν κάθε φορά πού ἱστορικο-πολιτικά γεγονότα, σχετικά ἢ ἄσχετα μέ τήν Ἑλλάδα, παρουσιάζονται στόν ὀρίζοντα. Ἀκόμη καί τό ἄκουσμα τοῦ ὄνοματος τῆς χώρας εἶναι ἱκανῶς ἐξυπνήσει βιώματα καί συναισθήματα πού δέν προέρχονται ἄμεσα, δέν τάχουν δηλαδή ζήσει τὰ παιδιά ἀλλά ἔμμεσα, ἀπλῶς ἄκουσαν γ' αὐτά.

Σέ ἄλλους τομεῖς ἡ ἔκταση εἶναι μικρότερη. Καί σήμερα π.χ. ὑπάρχουν προβλήματα μεγάλα σέ ἐπίπεδο διεθνῶν σχέσεων ἢ ἐνδοκρατικῆς πολιτικῆς, ἀλλά τὰ σημερινά παιδιά δέν δείχνουν τό ἴδιο ἐνδιαφέρον μέ τὰ παιδιά τοῦ 1964. Σήμερα μάλιστα θά περιμένο κανεῖς ν' ἀκούσει ἐκτός ἀπό Κύπρο καί Αἴγυπτο γιὰ τὰ δύο μεγάλα θέματα πού ἀπασχολοῦν τοὺς Ἕλληνας: τῆ σχέση μας μέ τοὺς διεθνεῖς οργανισμοὺς (ΕΟΚ, ΝΑΤΟ) καί τήν ἐξάρτησή μας ἀπό τὰ ξένα κέντρα λήψεως ἀποφάσεων. Τίποτα τέτοιο δέν ἀναφῆρθηκε ἀπό τὰ σημερινά παιδιά, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα μ' αὐτά θέματα τοῦ 1964 δονοῦσαν τὰ παιδιά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Βέβαια, τὰ παιδιά πού τὸ 1964 ἦταν 9-11 χρόνων εἶναι ἐκεῖνα πού ἔκαμαν τῆ Νομικῆ Σχολῆ καί τὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ 1973. Θά μπορούσαν νά κάμουν κάτι ἀνάλογο τὰ σημερινά;

Σχετικά μέ τὸ περιεχόμενο τῶν πληροφοριῶν πού δίνουν τὰ παιδιά γιὰ τίς διάφορες χῶρες γεννιέται τὸ ἐρώτημα μήπως ἀπαντοῦν «καθ' ἕξιν». Δίνουν δηλαδή μιά πληροφορία ὡς ποῦμε γεωγραφική γιὰ τήν πρώτη χώρα γιὰ τήν ὁποία τὰ ρωτᾶμε καί ἔπειτα μένουν στό χαρακτηριστικό αὐτὸ καί τὸ ἐπαναλαμβάνουν καί γιὰ τίς ἄλλες. Σχετικῆς ἔρευνα τῶν ἀπαντήσεων ἀπέδειξε πολὺ μικρὴ ὁμοιομορφία, ὅπως φανερώθηκε ὁ ἀκόλουθος πίνακας. Ἰδιαίτερα ἡ οἰκονομία-τεχνική καί ὁ πολιτισμὸς-κουλτούρα ἐπαναλαμβάνονται ἐλάχιστες φορές. Ἄρα ἀπαντήσεις «καθ' ἕξιν» δέν ὑπάρχουν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καί οἱ συνδυασμοὶ τῶν στοιχείων πληροφορήσεως πού δίδονται μέσα στίς ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν. Ὅπως φαίνεται στόν πί-

νακα Χ, ἡ Γεωγραφία σχηματίζει περισσότερους συνδυασμοὺς τὸ 1978 ἀπὸ ὅτι τὸ 1964 (232 καί 171 ἀντίστοιχα) ἀλλά καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας ἡ Γεωγραφία ἔχει τοὺς περισσότερους ἀπὸ τὰ ἄλλα στοιχεῖα συνδυασμοὺς. Αὐτὸ ἴσως νά ὀφείλεται στό ὅτι οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις προέρχονται ἀπὸ τὸ σχολεῖο καί ἐπομένως περισσότερα παιδιά τίς κατέχουν. Τὸ 1978 ἡ Γεωγραφία συνδυάζεται μέ τήν οἰκονομία διπλάσιες σχεδὸν φορές ἀπὸ ὅτι τὸ 1964 (92 καί 50 ἀντίστοιχα), ἐνῶ τὸ 1964 οἱ περισσότεροι συνδυασμοὶ τῆς εἰναι μέ τήν Ἱστορία-Πολιτική. Μιά ἐνδειξὴ ἀκόμη ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1978 εἶναι προσανατολισμένα περισσότερο στήν οἰκονομία. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν παιδιῶν πρὸς τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο στοιχεῖο πού χαρακτηρίζουν μιά χώρα φαίνεται καί ἀπὸ τῆ σειρά μέ τήν ὁποία τὰ παιδιά ἐδῶσαν τίς διάφορες πληροφορίες. Παρατηρεῖται δηλαδή ὅτι τὸ στοιχεῖο πού θεωροῦν τὰ παιδιά σάν τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ μιάς χώρας τὸ ἀναφέρουν πρῶτο. Παράδειγμα ἡ Γεωγραφία γιὰ τήν Ἄμερικὴ, ἡ Ἱστορία-Πολιτικὴ γιὰ τὴ Γερμανία, ὁ Πολιτισμὸς-Κουλτούρα γιὰ τὴ Γαλλία.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. Συνδυασμοὶ πληροφοριακῶν στοιχείων

Ἀριθμὸς συνδυασμῶν	1964	1978
Γεωγραφία + Ἱστορία-Πολιτικὴ	61	77
Γεωγραφία + Πολιτισμὸς-Κουλτούρα	60	63
Γεωγραφία + Οἰκονομία-Τεχνικὴ	50	92
Ἱστορία-Πολιτικὴ + Πολιτισμὸς-Κουλτούρα	41	32
Ἱστορία-Πολιτικὴ + Οἰκονομία		
Τεχνικὴ	36	44
Πολιτισμὸς-Κουλτούρα + Οἰκονομία		
Τεχνικὴ	55	56

Στὸ περιεχόμενο τῆς πληροφορίας τὰ ἀτομικά καί κοινωνικά χαρακτηριστικά τῶν παιδιῶν ἔχουν μικρὴ ἐπίδραση (Πίν. ΧΙΙ). Ἡ περιοχὴ τῶν σχολεῖου παίξει κάποιον ρόλο στήν περίπτωση τῆς Ἄμερικῆς καί τῆς Γαλλίας, τὸ 1978. Γιὰ τήν Ἄμερικὴ 67% τῶν παιδιῶν ἀπὸ ἐργατικὲς περιοχὲς δίνουν πληροφορίες πού ἀφοροῦν τῆν οἰκονομία, ἐνῶ μόνο 42% τῶν παιδιῶν πού προέρχονται ἀπὸ ἄστικες περιοχὲς κάνουν

ΠΙΝΑΚΑΣ XI. Μεγαλύτερες συχνότητες και πρώτες αναφορές στοιχείων κατά χώρας

Περιεχόμενο	ΎΑμερική		Γαλλία		Γερμανία		Ρωσία	
	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.	Μεγαλύτερη συχνότητα	Πρώτη πληροφορ.
<i>1964</i>								
Γεωγραφία	65	58	47	37	35	23	53	45
Ίστορία-Πολιτική	48	36	37	22	106	74	87	63
Πολιτισμός-Κουλτούρα	41	30	67	37	66	34	23	12
Οικονομία-Τεχνική	57	22	23	8	46	20	30	13
<i>1978</i>								
Γεωγραφία	92	72	45	41	33	21	69	57
Ίστορία-Πολιτική	45	15	17	8	90	61	49	28
Πολιτισμός-Κουλτούρα	34	10	87	39	33	12	20	4
Οικονομία-Τεχνική	88	33	34	12	46	19	36	5

τό ίδιο. Για τη Γαλλία, τό 71% τών παιδιών άπό άστικές περιοχές δίνουν άπαντήσεις πού άφορούν πολιτισμό και κουλτούρα, ένώ άπό τίς έργατικές περιοχές μόνο 33%. Έδω έχουμε φανερή τήν εξέλιξη τών άναγκών.⁵ Τά παιδιά τής έργατικής τάξης βρίσκονται κάτω άπό οικονομικές άνάγκες και γι' αυτό τίς έιεραρχούν πρώτες. Τά παιδιά τίς άστικής τάξης έχουν προχωρήσει σέ πνευματικότερες άνάγκες.

Η άνάλυση τού περιεχομένου τών άπαντήσεων δέν θά ήταν πλήρης άν δέν γινόταν μνεία και γιά τούς άρχηγούς κρατών πού άναφέρθηκαν. Τό 1964 άναφέρονται 6 άρχηγοί κρατών σύγχρονοι, 77 φορές δλοι μαζί, ένώ οί παλιότεροι δέν παρουσιάζονται καθόλου (Πίν. XIII) παρά μόνο ο Μέγας Ναπολέων σέ τέσσερις περιπτώσεις. Τό γεγονός αυτό μās κάνει νά σκεφθούμε ότι στό μυαλό τών παιδιών ή στιγμή (ό χρόνος) δέν είναι τμήμα τής ιστορίας αλλά ή ιστορία τμήμα τού χρόνου. Τό γεγονός πάλι ότι τά παιδιά έξέρουν γιά τό συμβόλαιο ειρήνης άνάμεσα στους Κρουτσόφ και Κέννεντυ, όπως και γιά τή δολοφονία τού Τζών Κέννεντυ μās δίνει νά καταλάβουμε τί είδους ιστορία μαθαίνεται άπό τά παιδιά καλύτερα.

Στά 1978 σάν άρχηγοί κρατών άναφέρονται ο Χίτλερ με 14 αναφορές, όρισμένοι άλλοι άπό μία-δύο φορές, ο Κέννεντυ μία («ξέρω ότι τόν σκοτώσαν») και ο Ντέ Γκώλ σάν στρατάρχησ τού Β' παγκοσμίου πολέμου. Γενικά οί πληροφορίες γιά τούς άρχηγούς κρατών τό 1978 είναι πειχρότερες (μόλις 15) και σχολικοποιημένες. Έχει χυθεί ο παλμός πού τό 1964 χαρακτήριζε κάθε πληροφορία.

Και στίς δύο εποχές τής έρευνας, τό φύλο και ή κοινωνική τάξη διαφοροποιούν τίς άπαντήσεις ως πρós τό μέγεθος τών άναφορών. Έτσι, και στίς δύο περιόδους τής έρευνας τριπλάσια άγόρια άπό κορίτσια άνέφεραν όνόματα άρχηγών κρατών και υπερδιπλάσια παιδιά τής άστικής τάξης άπό τά παιδιά τής έργατικής. Και ή διαφορά φύλου είναι άναμενό-

μενη στή χώρα μας, πού οί ήγετικές επιδιώξεις τών γυναικών είναι τόσο περιορισμένες, αλλά έντύπωση κάνει ο περιορισμένος αριθμός άναφορών άπό τά παιδιά τής έργατικής τάξης. Νά προέρχεται άπό έλλειψη πληροφορήσης; Όχι, άφού τά παιδιά τής έργατικής τάξης, ιδιαίτερα τό 1964, έδωσαν όρθές και πλούσιες άπαντήσεις γιά τίς διάφορες χώρες. Μιά πιθανότητα πού προβάλλει είναι μήπως τά παιδιά τής έργατικής τάξης άσχολούνται περισσότερο με τό λαό μιάς χώρας, με τούς πολλούς, και λιγότερο με τόν άρχηγό, τόν ένα. Αυτό όμως με τά δεδομένα τούτης τής έρευνας δέν μπορεί νά άποδειχθεί.

Δεύτερος κώδικας-ΕΊδος

Ένα παιδί μπορεί νά δώσει πληροφορίες πού άφορούν ύλιστικά στοιχεία ή πληροφορίες πού άφορούν μη ύλιστικά στοιχεία, δηλαδή ιδέες, άξίες ή πληροφορίες πού άφορούν και ύλη και ιδέες.

Γιά παράδειγμα άναφέρονται δύο πληροφορίες άπό κάθε είδος:

ύλιστικές:

- μεγάλο κράτος και μεγάλη δύναμη. Τελευταία άξιοποιεί τά μέρη τής με έγγειοβελτιωτικά έργα.
- έχει μεγάλη έκταση, έχει εργοστάσια, έχουμε καλές σέσσεις, τής δίνουμε πορτοκάλια, λεμόνια.

μη ύλιστικές:

- έχει άνεπτυγμένο πολιτισμό. Είναι τίμιος ο λαός.
- έκει πηγαίνουν πολλοί άνθρωποι άπό τήν Έλλάδα νά σπουδάσουν.

και τά δύο:

- είναι βίαια χώρα, πολιτισμένη, έχει άνεπτυγμένη βιομηχανία, δλοι οί κάτοικοι ύπακούουν στους νόμους.
- έχει πολλά πανεπιστήμια και πολλές άρχαιότητες· έχει μοντέρνα και μεγάλα αυτόκινητα.

Γι' αυτό, με βάση τά παιδιά, τό ύλικό μας παίρνει τριπλή ταξινόμηση: ύλιστικά στοιχεία-μη ύλιστικά στοιχεία-και τά δύο. Με βάση τίς πληροφορίες, ή ταξινόμηση γίνεται διχοτομική. Ίδεολογικές ή αξιολογικές πληροφορίες-ύλιστικές πληροφορίες.

Η πρώτη ταξινόμηση παρουσιάζει τά περισσό-

5. Maslow, «A Theory of Human Motivation», *Psychological Review*, τ. 50, τμήχος 4, 1943, σελ. 370-396.

ΠΙΝΑΚΑΣ XII. Σχέση περιεχομένου πληροφορίας μὲ ἀτομικά καὶ κοινωνικά χαρακτηριστικά τῶν παιδιῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	Ἄμερική		Γαλλία		Γερμανία		Ρωσία	
	1964	1978	1964	1978	1964	1978	1964	1978
Φύλο χ^2 α	7.36	3.04	2.28	1.66	2.43	2.76	4.34	1.13
	0.06	0.38	0.51	0.64	0.49	0.43	0.23	0.77
Βαθμὸς ἀστικότητος χ^2 α	0.79	10.22	7.52	16.82	4.71	3.11	1.98	2.61
	0.85	0.02	0.06	0.008	0.19	0.38	0.58	0.46
Ἐπάγγελμα πατρὸς χ^2 α	11.02	15.24	14.27	16.21	22.51	20.44	16.09	14.78
	0.75	0.43	0.50	0.37	0.09	0.16	0.38	0.47

τερα παιδιά νά δίνουν μὴ ὀλιστικές πληροφορίες γιά ὄλες τίς χώρες τὸ 1964 (Πίν. VII). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ τὸ 1978, μὲ ἐξαίρεση τὴν Ἄμερική, γιά τὴν ὁποία περισσότερα παιδιά ἀναφέρουν ὀλιστικά πρᾶγματα. Ἄν συγκρίνουμε τίς χώρες μεταξύ τους, βλέπουμε ὅτι καὶ στίς δύο χρονικές στιγμές (1964 καὶ 1978) ἡ Γερμανία ἔχει τὸ προβάδισμα στίς ἰδεολογικές ἀναφορές. Τὸ 1964, ἀμέσως μετὰ τὴ Γερμανία, ἔρχεται ἡ Ρωσία (διαφορά μονάδας), ἐνῶ τὸ 1978 οἱ ἰδεολογικές πληροφορίες γιά τὴ Ρωσία εἶναι σχεδὸν οἱ μισές ἀπὸ ὅτι γιά τὴ Γερμανία. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἴσως συνέπεια τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ πληροφοριῶν γιά τὴ Ρωσία γενικά τὸ 1978.

Καὶ μὲ διχοτομική ταξινόμηση, οἱ πληροφορίες πού ἀφοροῦν ἰδέες εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ τίς πληροφορίες πού ἀφοροῦν ὄλικά πρᾶγματα. Τὸ 1964, τὸ ποσοστὸ εἶναι 68,54% καὶ τὸ 1978 54,04%. Ἡ διαφορά στὰ ποσοστὰ (14,50%), στατιστικά σημαντική σὲ ἐπίπεδο 0,001 ($t=5,10$), φανερώνει ὅτι παρ' ὄλο πού καὶ στίς δύο περιόδους οἱ ἰδεολογικές πληροφορίες εἶναι περισσότερες, ὅμως ὑπάρχει ποιητική διαφορά τῶν πληροφοριῶν ἀνάμεσα στίς δύο χρονικές στιγμές, καὶ ἐπομένως ἀνάμεσα στὰ ἐνδιαφέροντα πού ἔχουν τὰ παιδιά τῶν δύο ἐποχῶν.

Τρίτος κώδικας - Ὁρθότητα

Ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ πληροφορίες πού ἔδωσαν τὰ παιδιά εἶναι ἄλλες ὀρθές καὶ ἄλλες λάθος. Στὸ σύνολο τῶν πληροφοριῶν γιά ὄλες τίς χώρες τὸ ποσοστὸ τῶν ὀρθῶν τοῦ 1964 (86,73%) εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τοῦ 1978 (80,87%) μὲ στατιστικά σημαντική διαφορά σὲ ἐπίπεδο 0,001 ($t=3,08$). Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ παιδιῶν δίνει σωστὲς πληροφορίες καὶ στίς δύο χρονικές στιγμές. Ἡ ποσότητα τῶν ὀρθῶν ἀπαντήσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ χώρα. Τὸ 1964 π.χ. ἡ Γερμανία ἔχει τὸ προβάδισμα στίς ὀρθές ἀπαντήσεις (133 παιδιά), ἐνῶ τὸ 1978 ἡ Ἄμερική (93

ΠΙΝΑΚΑΣ XIII. Ἀρχηγοὶ κρατῶν πού ἀναφέρθηκαν τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 κατὰ φύλο καὶ κοινωνικο-οικονομικὸ ἐπίπεδο

Ἀρχηγοὶ	Σύνολο				
	Ἄγ- ρια	Κορι- τσια	Μέση Τάξη	Ἰκίη τικὴ	Ἐργα- τικὴ Τάξη
	1964				
Κέννεντυ	28	20	8	18	10
Χρυστόφω	22	15	7	14	8
Χίτλερ	15	13	2	11	4
Ντέ Γκόλ	8	6	2	7	1
Τζόνσον	3	3	-	3	-
Στάλιν	1	1	-	1	-
Σύνολο	58	19	54	23	
	1978				
Κέννεντυ	1	1	-	-	1
Λίνκολν	2	1	1	1	1
Χίτλερ	14	10	4	7	7
Βισμαρκ	1	1	-	1	-
Κάιζερ	1	1	-	1	-
Ντέ Γκόλ	1	1	-	1	-
Ναπολεὼν	2	1	1	1	1
Ἰβάν (ὁ τρομερός)	1	1	-	1	-
Μέγας Πέτρος	1	1	-	1	-
Αἰκατερίνη	1	1	-	1	-
Σύνολο	19	6	15	10	

παιδιά). Τίς λιγότερες ὀρθές ἀπαντήσεις φέρνουν ἡ Γαλλία τὸ 1964 (93 παιδιά) καὶ ἡ Ρωσία τὸ 1978 (61 παιδιά). Οἱ ὀρθές γνώσεις γιά μιά χώρα δὲν εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι ἡ χώρα εἶναι δημοφιλής, οὔτε οἱ λαθεμένες γνώσεις προδικάζουν ἀρνητικές διαθέσεις. Γιά τὴ Γερμανία π.χ. πού τὸ 1964 συγκεντρώνει τίς πλεονεκτήματα σωστῆς πληροφορίας οἱ περισσότερες ἐκδηλώνουν ἐχθρικά συναισθήματα καὶ ἀρνητικές διαθέσεις τῶν παιδιῶν πού ἔδωσαν τίς πληροφορίες (Πίν. VII).

Πολλοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν τὴν ὀρθότητα τῶν πληροφοριῶν γιά μιά χώρα. Ὅρισμένοι πηγαίνουν ἀπὸ τὸ παιδί, ἄλλοι εἶναι ἐξωτερικοὶ. Τὰ ἀτομικά καὶ κοινωνικά χαρακτηριστικά τοῦ παιδιοῦ

ΠΙΝΑΚΑΣ XIV. Όρθότητα απαντήσεων και χαρακτηριστικά παιδιού

	1964			1978		
	χ^2	β. έλ.	α	χ^2	β. έλ.	α
ορθότητα και φύλο	2,24	2	0,48	0,247	2	0,88
ορθότητα και άστικότητα	4,748	2	0,19	2,574	2	0,27
ορθότητα και έπαγγελμα πατέρα	16,117	10	0,17	9,246	10	0,50

έχουν πολύ μικρή ή καθόλου επίδραση στην ορθότητα των γνώσεων που κατέχει ένα παιδί για μία ξένη χώρα (Πίν. XIV). Τό ίδιο και τό περιεχόμενο των πληροφοριών δέν φαίνεται νά παίξει σημαντικό ρόλο στην ορθότητα των απαντήσεων. Έτσι, ή συσχέτιση ανάμεσα στην ορθότητα και στό περιεχόμενο τής πληροφορίας άνεξάρτητα από χώρας δέν είναι στατιστικά σημαντική ούτε τό 1964, ούτε τό 1978 ($\chi^2=4,53$, $\alpha=0,34$ και $\chi^2=3,74$, $\alpha=0,44$ αντίστοιχα). Έξαιρέσεις υπάρχουν όπως:

α) Στην περίπτωση τής Γαλλίας τό 1964, όπου ό μεγαλύτερος αριθμός ορθών απαντήσεων άφορά τήν κατηγορία πολιτισμός-κουλτούρα, που συγκεντρώνει τίσ περισσότερες άναφορές, ενώ ό μεγαλύτερος αριθμός λάθος απαντήσεων άφορά τήν κατηγορία ίστορία-πολιτική, και συγκεντρώνει τίσ λιγότερες άναφορές. β) Στην περίπτωση τής Ρωσίας, τό 1978, ό μεγαλύτερος αριθμός ορθών απαντήσεων παρουσιάζεται στην κατηγορία γεωγραφία, που συγκεντρώνει και τίσ περισσότερες άναφορές (Πίν. VII). Άρα μπορούμε νά ποΐμε ότι όσο περισσότεροι μαθητές έέρουν ένα χαρακτηριστικό μιάς χώρας τόσο ορθότερες πληροφορίες δίνουν γι' αυτό.

Γεννείται τώρα τό έρώτημα μήπως άλλοι παράγοντες πύ δυνατοί και ίσως πύ ύποκειμενικοί επηρεάζουν τίσ γνώσεις για μία ξένη χώρα; Για παράδειγμα μήπως ή άίσθηση ότι ή δική μας χώρα έξαρτάται κατά κάποιο τρόπο από μία ξένη κάνουν τό παιδί νά αισθάνεται θαυμασμό και άγάπη ή φόβο και μίσος για τήν ξένη χώρα και συνακόλουθα νά δημιουργούνται μέσα του έσφαλμένες γνώσεις μέ απόκλιση θετική ή άρνητική άνάλογα μέ τά συναισθήματα; Άπάντηση σ' αυτό δίνουν οι συσχετίσεις ανάμεσα στό δύο αυτά χαρακτηριστικά για κάθε χώρα, όπου οι τιμές του χ^2 και τό 1964 και τό 1978 δέν είναι στατιστικά σημαντικές: Άρα δέν υπάρχει σύνδρομο έξάρτησης τής δικής μας από τήν ξένη χώρα. Φυσικά ούτε και αντίστροφα, τό όποιο νά επηρεάζει τήν ορθότητα των απαντήσεων.

-ορθότητα και αντικειμενικότητα: 1964 $\chi^2=1,69$ $\alpha=0,43$
 -ορθότητα και αντικειμενικότητα: 1978 $\chi^2=0,24$, $\alpha=0,89$

Τέταρτος κώδικας-Άντικειμενικότητα

Μέ τον κώδικα αυτόν κρινονται οι πληροφορίες που δίνουν τά παιδιά ως προς τήν έξάρτηση ή άλλη σχέση τους μέ τήν Έλλάδα. Παρατηρείται ότι όσο πύ άσχετη από τήν Έλλάδα είναι ή πληροφορία

που δίνουν τά παιδιά, τόσο πύ αντικειμενική είναι. Οι περισσότερες απαντήσεις που δόθηκαν από τά παιδιά για τίσ διάφορες χώρες είναι αντικειμενικές, δηλαδή άνεξάρτητες από τήν Έλλάδα. Αυτό άφορά και τίσ δύο χρονικές στιγμές τής έρευνας και όλες τίσ χώρες έκτός από τή Γερμανία, για τήν όποια οι έξαρτημένες απαντήσεις είναι οι περισσότερες και προέρχονται από τά περισσότερα παιδιά. Στο σύνολο των απαντήσεων, παρατηρείται μεγαλύτερη αντικειμενικότητα τό 1978 από ότι τό 1964. Τά σχετικά ποσοστά είναι 85,19% τό 1978 και 62,10% τό 1964 (Πίν. VII). Η διαφορά είναι στατιστικά σημαντική σέ επίπεδο 0,001 ($t=3,55$).

Δέν υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και στό είδος των απαντήσεων (έλλη-ιδέες). Τά αντίστοιχα σέ κάθε περίοδο χ^2 είναι 3,69, επίπεδο $\alpha=0,16$ και 5,73, επίπεδο $\alpha=0,60$. Ούτε υπάρχει ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και στό περιεχόμενο των απαντήσεων τό 1964 και τό 1978. (Σχετικά στατιστικά στοιχεία: 1964 $\chi^2=3,69$, $\alpha=0,16$ και 1978 $\chi^2=5,73$, $\alpha=0,06$). Η έλλειψη σημαντικής σχέσης άνάμεσα στην αντικειμενικότητα και στην ορθότητα, όπως έχει άναφερθεί στή σχετική παράγραφο, και εκεί δέν είναι σημαντική.

Όπως είναι φυσικό, ή άνεξάρτητη ή έξαρτημένη πληροφορία που δίνει ένα παιδί για μία χώρα δέν επηρεάζει τήν πληροφορία που ακολουθεί για άλλη χώρα. Στόν τομέα τής αντικειμενικότητας, κάθε χώρα κρατεί τήν άτομικότητά της. Έτσι όσο περισσότερες οι χώρες τόσο λιγότερα παιδιά δίνουν πληροφορίες τής μιάς ή τής άλλης μορφής τόσο τό 1964 όσο και τό 1978, όπως φαίνεται από τά ακόλουθα στοιχεία.

Τελικά σημειώνεται ότι τό περιεχόμενο, τό είδος, ή ορθότητα και ή αντικειμενικότητα των απαντήσεων δέν επηρεάζεται από τά άτομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των μαθητών.

Έξαρτημένες από τή χώρα μας ή άνεξάρτητες οι απαντήσεις που έδωσαν τά παιδιά για τίσ ξένες χώρες ιδιαίτερα τό 1964, τά δείχνουν προσαρμοσμένα

ΠΙΝΑΚΑΣ XV. Άριθμός χωρών μέ όμοιες πληροφορίες, αντικειμενικές ή μη

Περίοδος	4 χώρες	3 χώρες	2 χώρες	1 χώρα
1964	18	24	45	53
1978	9	28	29	40

καί γιά τήν ἡλικία τους ἀρκετά ὄριμα. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ ἀπαντήσεις πού δίνουν τὰ παιδιά εἶναι γνήσιες, ξεκάθαρες καί προσεγιομένες. Ἀκόμη καί τὰ παιδιά πού σκέπτονται τίς χώρες αὐτές σάν κέντρα ἐξάρτησης τῆς Ἑλλάδας ἔδωσαν πληροφορίες πού στηρίζονται σέ πραγματικά γεγονότα καί καταστάσεις. Πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἐλάχιστες συγκρίσεις ἔγιναν ἀνάμεσα στή δική μας καί στίς ξένες χώρες. Σέ αὐτές ὑπερτεροῦν οἱ ξένες χώρες σέ ὕλικά πράγματα, ἡ δική μας χώρα σέ ἠθικά θέματα. Παραδείγματα δηλώσεων τῶν παιδιῶν γιά τήν ὑπεροχή ξένων χωρῶν:

- ἡ Ἀμερική εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τήν Ἑλλάδα.
- Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν καλά σπίτια, ὄχι σάν τὰ δικά μας.
- ἡ Γερμανία καί ἡ Ρωσία εἶναι πιὸ πλούσιες ἀπὸ μᾶς.

Παραδείγματα δηλώσεων τῶν παιδιῶν γιά τήν ὑπεροχή τῆς δικῆς μας χώρας:

- οἱ Γερμανοὶ ἦρθαν στήν Ἑλλάδα μὲ πάρα πολλοὺς στρατιῶτες ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κέρδισαν τὸν πόλεμο (!).
- οἱ Ρῶσοι φοβοῦνται τοὺς Ἕλληνες.
- οἱ Ἀμερικανοὶ ἐκπολιτίστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

Βέβαια, τέτοιου εἴδους συγκρίσεις εἶναι ἐλάχιστες ἀλλὰ καί στήν περιορισμένη αὐτὴ ἔκταση ἡ πληροφορία δείχνει ὅτι σωστά ἢ λάθος τὰ παιδιά αἰσθάνονται ἐθνικὴ περηφάνεια. Ἄραγε ὅτι εἶναι λαθεμένο προέρχεται ἀπὸ τὴ διδασχὴ πού ἔκμαν στὰ παιδιά εὐφάνταστοι δάσκαλοι ἢ εἶναι γέννημα τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν, πού τροποποιοῦν καί τὴν ἱστορία ἀκόμα ἀνάλογα μὲ τίς ἐπιθυμίες τους;

δ) Διαθέσεις πρὸς ἄλλες χώρες

Πέμπτος κώδικας - Διαθέσεις

Ὁ κώδικας περιλαμβάνει θετικές, ἀρνητικές καί οὐδέτερες διαθέσεις ἢ ἐλλειψὴ διαθέσεων. Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζουν τὰ παιδιά μὲ βάση τὸν κώδικα αὐτὸν εἶναι ἡ ἀκόλουθη (Πίν. VII):

Οἱ θετικὲς διαθέσεις γιά κάθε χώρα εἶναι περισσότερες ἀπὸ τίς ἀρνητικές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία τὸ 1964, πού οἱ ἀρνητικὲς εἶναι οἱ περισσότερες. Στίς ἄλλες χώρες, καί στή Γερμανία τὸ 1978, οἱ ἀρνητικὲς διαθέσεις εἶναι λιγότερες ἀπὸ ὅτι τὸ 1964. Ὑπάρχει καί μιά μεγάλη κατηγορία πληροφοριῶν γιά κάθε χώρα, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι οὔτε θετικὲς οὔτε ἀρνητικὲς. Αὐτὲς χαρακτηρίζονται οὐδέτερες ἢ ἀδιάφορες, στήν οὐσία ὁμως φανεράνουν ἐλλειψὴ διαθέσεων. Γίνεται δηλαδὴ διαπίστωση χαρακτηριστικῶν μιάς χώρας χωρὶς συναισθηματικὴ ἐμπλοκή τῶν παιδιῶν πού τὴν κάνουν. Παράδειγμα: «ἡ Ρωσία εἶναι μεγάλη σέ ἔκταση χώρα». Ἐδῶ ἔχουμε διαπίστωση ἐνός γεγονότος καί τίποτα ἄλλο. Ἄν ὁμως

πάρουμε ἄλλη διαπίστωση, ὅπως «οἱ Ρῶσοι νίκησαν τοὺς Γερμανοὺς στὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο», ἔχουμε μέσα στήν πρόταση αὐτὴ τίς διαθέσεις τοῦ ὀμιλητῆ, στὴ λέξη ἐνίκησαν. Πληροφορίες ὅμοιες μὲ τὸ πρῶτο παράδειγμα ἔχουμε γιά κάθε χώρα ἀρκετὲς καί οἱ περισσότερες ἀφοροῦν τὴν Ἀμερική καί στίς δύο χρονικὲς στιγμὲς (Πίν. VII). Τὸ 1978 περισσότερα παιδιά δείχνουν οὐδέτερες διαθέσεις πρὸς τίς τέσσερις χώρες ἀπὸ ὅτι τὸ 1964. Ὅπως ἀναφέρεται πιὸ πάνω, τὸ 1964 οἱ θετικὲς διαθέσεις εἶναι περισσότερες ἀπὸ ὅτι τὸ 1978 (55.61% καί 50.11%). Ἡ διαφορά τῶν ποσοστῶν αὐτῶν ὁμως δὲν εἶναι στατιστικὰ σημαντικὴ (t=1.05). Ἡ θετικὴ στάση τῶν παιδιῶν προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὴ χώρα. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ παιδιά δείχνουν θετικὲς διαθέσεις πρὸς ὀρισμένες καί ὄχι πρὸς ὄλες τίς χώρες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο πίνακα ὅπου 18 παιδιά τὸ 1964 καί 9 μόνο τὸ 1978, δείχνουν θετικὲς διαθέσεις καί γιά τίς 4 χώρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ XVI. Ἀριθμὸς χωρῶν πού τὰ ἴδια παιδιά ἐδίαζαν ἴδιες διαθέσεις

ἀρ. παιδιῶν τὸ 1964	4 χώρες	3 χώρες	2 χώρες	1 χώρα
ἀρ. παιδιῶν τὸ 1978	18	24	45	53
	9	28	29	40

Οἱ πληροφορίες πού δίνονται γιά μιά χώρα ἀφοροῦν κυρίως τὴν κατάσταση καί τὴ δραστηριότητα τῆς χώρας ἢ τὸ χαρακτῆρα καί τὴ συμπεριφορὰ τοῦ λαοῦ τῆς. Παρατηρεῖται ὁμως τὸ ἔξης: Καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας, οἱ περισσότερες πληροφορίες πού ἐκφράζουν θετικὲς διαθέσεις ἀναφέρονται στὴ χώρα, οἱ περισσότερες πού ἐκφράζουν ἀρνητικὲς διαθέσεις ἀναφέρονται στὸ λαό, τὸ 1964. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς θετικὲς τὸ 1978 ἀλλὰ ὄχι γιά τίς ἀρνητικὲς (Πίν. XVII).

ΠΙΝΑΚΑΣ XVII. Θετικὲς καί ἀρνητικὲς διαθέσεις πρὸς χώρες καί λαοὺς

	1964		1978	
	Χώρα	Λαός	Χώρα	Λαός
Ἀμερική θετικὲς ἀρνητικὲς	69 8	14 14	65 2	5 1
Γαλλία θετικὲς ἀρνητικὲς	58 2	17 2	54 1	14 -
Γερμανία θετικὲς ἀρνητικὲς	42 26	19 38	39 22	9 16
Ρωσία θετικὲς ἀρνητικὲς	64 2	33 5	40 5	8 5

Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ τῶν διαθέσεων ἀνάμεσα σὲ χώρα καὶ λαὸ φανερώνει ὅτι ὁ χαρακτήρας καὶ οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐντυπωσιάζουν περισσότερο τὰ παιδιά καὶ ἐπομένως εἶναι πλουσιότεροι φορεῖς στοιχείων γιὰ τὸ σχηματισμὸ ἐννοιῶν καὶ διαθέσεων, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ λαός, σὰν ἀνθρώπινα ὄντα, κινοῦν περισσότερο τὴν ἐπιθετικότητα τῶν παιδιῶν.

Τὸ νὰ δείχνουν τὰ παιδιά θετικές διαθέσεις πρὸς ξένες χώρες εἶναι φυσιολογικὴ στάση, γιατί ποτέ ἓνα κανονικὸ παιδί δὲν αἰσθάνεται ἐχθρότητα πρὸς ἄτομα ἢ ομάδες ἂν δὲν ἔχει ὑποφέρει ἢ ἂν δὲν ἀπειλεῖται ἀπὸ αὐτά. Ἔτσι συμβαίνει καὶ στὴν περίπτωση τῆς Γερμανίας, ἢ ὁποῖα καὶ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 συγκεντρώνει τὰ περισσότερα παιδιά μὲ ἐχθρικά συναισθήματα καὶ ἀρνητικές διαθέσεις. Τὰ παιδιά αἰτιολογοῦν τὶς ἀρνητικὲς τοὺς διαθέσεις πρὸς τὴ Γερμανία μὲ ἀναφορὰς στὸ Β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ στὴ γερμανικὴ κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Τότε ὁμως, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ πιο πάνω, οὔτε οἱ γονεῖς τοὺς δὲν εἶχαν γεννηθεῖ, οἱ πιο πολλοί, καὶ ὁμως τὰ παιδιά ξέρουν τὰ γεγονότα σὰ νὰ τὰ εἶχαν ζήσει. Εἶναι ἡ τραγικότητα τῶν συμβάντων καὶ τὸν γεγονότων πού τὰ κρατᾶ ζωντανὰ πέρα ἀπὸ τὸ χρόνον, σὰν ἱστορία τῆς στιγμῆς.

Ὅταν τὰ παιδιά δίνουν πληροφορίες γιὰ τὴ Γερμανία ἀναφέρουν τὸν Χίτλερ πού ξεκίνησε τὸν πόλεμον, τοὺς Γερμανοὺς πού θέλησαν νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν κόσμον ὅλο, τὴ βαρβαρότητα

τῶν Γερμανῶν καὶ τὴν ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων. Περιέργο εἶναι ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν Ἑβραίων ἀναφέρεται μόνον ἀπὸ ἓνα παιδί. Ἴσως γιὰτις ἀπ' τὴν Ἀθήνα οἱ περισσότεροι Ἑβραῖοι εἶχαν φύγει πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσβολή. Τὰ παιδιά τῆς Θεσσαλονίκης θὰ εἶχαν, ἴσως, πολὺ περισσότερα νὰ ποῦνε.

Ὅπως εἶναι φυσικὸ, ὅλες σχεδὸν οἱ ἀρνητικὲς πληροφορίες εἶναι ἱστορικὲς-πολιτικὲς, καὶ μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅλες εἶναι σωστὲς. Κάπου-κάπου ὑπάρχουν καὶ ὑπερβολές, πού δημιουργεῖ ἡ ἐθνικὴ μᾶς περηφάνεια, π.χ. «οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πολεμήσει κι ἐμᾶς καὶ τοὺς νικήσαμε». Στὰ 1964 οἱ ἀναφορὲς στὸ λαὸ καὶ στὴ βαρβαρότητα πού ἔδειξε στὸν πόλεμον εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ ὅ,τι τὸ 1978. Τώρα, τὴν κατακραυγὴ τοῦ πολέμου δεχεται κυρίως ὁ Χίτλερ. Αὐτὸ εἶναι δεῖγμα τῆς ἀποστασιοποίησης πού φέρνει ὁ χρόνος, πού συγκεντρώνει τὶς εὐθύνες πάντα στὸν ἓνα, τὸν ἀρχηγό. Γιὰ νὰ γίνῃ πιο ζωντανὴ ἡ ἀνάλυση τῶν πληροφοριῶν πού ἔδωσαν τὰ παιδιά γιὰ τὶς διαφορὲς χώρες, παραθέτουμε σὲ κάθε μιά ἀποσπάσματα τοῦ 1964 καὶ τοῦ 1978, θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ 1964 καὶ τὸ 1978 τοποθετήθηκαν ἀντικριστὰ καὶ ἔγινε προσπάθεια νὰ ἔχουν τὰ διπλανά τὸ ἴδιο ἢ σχετικὸ περιεχόμενο, ὥστε νὰ φαίνονται μὲ τὴν πρώτη ματιὰ οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορὲς στὴν ἔκφραση. Θὰ εἶναι καὶ αὐτὲς μιά ἐνδειξὴ γιὰ τὰ κίνητρα καὶ τὶς διαθέσεις τῶν παιδιῶν πού δίνουν τὶς πληροφορίες τότε καὶ τώρα.

Γερμανία

Θετικά 1964

Ὁ λαός εἶναι παιθαρχικός, ἐργατικός καὶ δυνατός.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10 χρ.)⁶

Πολλοὶ Ἕλληνες μεταναστεύουν στὴ Γερμανία νὰ βροῦνε δουλειὰ γιατί ὑπάρχουν πολλὰ ἐργοστάσια.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11 Χρ.)

Εἶναι μιά ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες βιομηχανικὲς χώρες τοῦ κόσμου
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Γερμανία εἶναι πολὺ ἰσχυρὴ στὸ ναυτικὸ καὶ στὴν ἀεροπορία.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Πολλοὶ συνθέτες ἠγνήθησαν στὴ Γερμανία. Ὁ Βάγκνερ, ὁ Μότσαρτ, ὁ Μπετόβεν.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Θετικά 1978

Ἔχει ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, γιατί ὅλοι οἱ κάτοικοι ὑπακούουν στοὺς νόμους καὶ κάνουν τὴ δουλειὰ τους σωστά.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Σήμερα ἡ Γερμανία ἔχει πολὺ ἀνεπτυγμένη βιομηχανία καὶ πολλοὶ ξένοι μετανάστες ἐργάζονται ἐκεῖ.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Πολὺ προοδευμένος λαός. Ἔχουν προοδεῖσει στὰ μηχανήματα.
Ἡ γερμανικὴ γλῶσσα εἶναι σπουδαία.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἔχει ἀνεπτυγμένη βιομηχανία, βαριὰ καὶ ἐλαφριά. Ἐργάζονται ἐκεῖ περίπου 3.000.000 ξένοι ἐργάτες, οἱ 300.000 εἶναι Ἕλληνες.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀπὸ ἐκεῖ κατάγονται οἱ περισσότεροι μουσικοὶ. Ἐρῶ ὁμως ὅτι μᾶς ἔκανε πόλεμον.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

6. Ἀγ. = ἀγόρι
Κορ. = Κορίτσι
Μ. Τ. = Μέση τάξη
Ἐργ. Τ. = Ἐργατικὴ τάξη
9, 10, 11 = ἡλικία

Ἀρνητικά 1964

Ἡ Γερμανία εἶναι μιὰ χώρα πού ὅλα τὰ κράτη τῆ μισοῦνε. Ἐκεῖ ἦταν ὁ Χίτλερ πού κατέστρεψε τὴν ἀνθρώπινητητα.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶχαν ὑποδουλώσει τὴν Ἑλλάδα καὶ συμπεριφέρονταν βάρβαρα.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν κατακτήσει ὅλη τὴ γῆ. Σκότωσαν πολλοὺς ἀνθρώπους. Ἦθελαν νὰ κάμουν τὴ χώρα τους πολὺ ἰσχυρή.
(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Ὁ Χίτλερ ἦταν δικτάτωρ ἐκεῖ καὶ ἦταν σχεδὸν παράφρων.
(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Δέ μ' ἀρέσουν οἱ Γερμανοί, γιατί στὴν κατοχὴ ἔβαζαν τοὺς Ἑβραίους ζωντανούς μέσα σὲ φούρνους καὶ τοὺς ἔκαιναν.
(Ἀγ. Μ. Τ. 9)

Εἶναι βάρβαροι. Ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα νὰ μᾶς πάρουν σκλάβους.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Ὅπως οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ Ρωσία εἶναι λιγότερες τὸ 1978 ἀπὸ τὸ 1964,⁷ ἔτσι καὶ ὁ ἀριθμὸς παιδιῶν πού δείχνουν θετικές διαθέσεις πρὸς τὴ Ρωσία εἶναι μικρότερος. Ἀσφαλῶς ἡ ἀλλαγὴ ὀφείλεται στὰ ἴδια αἷτια πού προκάλεσαν τὴν ἀγνοία τῆς Ρωσίας τὸ 1978, δηλαδή στὴ λιγότερο ἔντονη παρουσία τῆς Ρωσίας στὰ κατὰ θέματα τῆς Ἑλλάδας (Κύπρος, Αἴγαίο), στὴ νομιμοποίηση τοῦ ΚΚΕ, στὴ δευτερεύουσα σημασία πού ἔχουν οἱ ἐπιτεύξεις στό διάστημα σήμερα. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀλλαγῆς ἀνά-

Θετικά 1964

Ἡ Ρωσία δὲν ἔχει βασιλιά, ἔχει πρόεδρο. Εἶναι σύμμαχοί μας. Εἶναι ἡ πιὸ πολιτισμένη χώρα τοῦ κόσμου.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Ἀνακάλυψαν τὴν ἀτομικὴ βόμβα καὶ ἔχουν πυραύλους. Εἶναι μαζί μας στό θέμα τῆς Κύπρου.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Οἱ Ρῥοὶ ἐμποδίζουν νὰ ξεσπάσει πόλεμος ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας καὶ στοὺς Τούρκους.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι πελώρια χώρα. Ὅλοι δουλεύουν καὶ πληρώνονται ἴσα.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Ρωσία ἔχει καλοὺς ἐπιστήμονες. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἔκαναν ἐκεῖ ἐγγείρηση καρδιάς.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἦρθαν πρῶτοι πέντε φορές.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

7. Πρβλ., σελ. 172

Ἀρνητικά 1978

Ἦταν ἡ αἷτια τοῦ Α' καὶ Β' Παγκοσμίου πολέμου καὶ ὁ Χίτλερ ἦταν δικτάτορας καὶ κηρύξε τὸν πόλεμο στὶς εὐρωπαϊκὲς χώρες. Νικήθηκε ἀπὸ τοὺς Συμμάχους.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἐκεῖ γίνε πόλεμος καὶ σκοτώθηκαν πολλοὶ Ἕλληνες.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Ὁ Χίτλερ ἔκαμε πόλεμο καὶ ἡ Γερμανία πῆγε νὰ κατακτήσει τὸν κόσμο.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Εἶχε ἡ Γερμανία κηρύξει τὸν πόλεμο στὴν Εὐρώπη καὶ τώρα ἔχει χωριστεῖ στὴ Νότια καὶ στὴ Βόρεια. Ἦταν ὁ δικτάτορας Χίτλερ.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πάει νὰ κυριεύσουν τὴν Κρήτη καὶ τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ τὴν ἔπαθαν ἐκεῖ.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Τὸ 1940 ἔκαναν πόλεμο μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐκαναν σκληρὰ βασανιστήρια.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Μεσα στὶς δύο ἐποχὲς εἶναι ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1964 τρέφουν γιὰ τὴ Ρωσία ἀνάμικτα συναισθήματα θαυμασμοῦ καὶ φόβου, τὰ παιδιά τοῦ 1978 ἀρχίζουν νὰ θαυμάζουν τὴ Ρωσία γιὰ τὴ δυνάμη της, ἐκτιμοῦν τὸ λαὸ τῆς γιὰ τὶς ἐπιτεύξεις του ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κάνουν ἀντικειμενικά, χωρὶς νὰ ἐμπλακοῦν συναισθηματικά μὲ τὴ χώρα, ὅπως συνέβαινε τὸ 1964. Βέβαια, ἡ στάση αὐτὴ εἶναι ἡ δεσποζουσα τὸ 1978 σὲ ὅλες τὶς χώρες γιὰ τὶς ὅποιες ρωτήθηκαν τὰ παιδιά. Ἀκολουθοῦν ἀποσπάσματα.

Ρωσία

Θετικά 1978

Τὸ 1917 ἔγινε ἡ Ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση καὶ ἐδιώξαν τοὺς Τσάρους καὶ ἀνέβασαν τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα. Ἀπὸ τότε ἡ Ρωσία ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες δυνάμεις μετὰ τὶς ΗΠΑ.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἐχουν φύγει πολλὰ διαστημόπλοια στό φεγγάρι. Ἐχουν τὴν ἀτομικὴ βόμβα.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Μιὰ μεγάλη δύναμη. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀναστάτωσε πολλὰς φορές τὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ γίνε ἐπανάσταση ἀλλὰ τελικὰ δὲν τὴ βοήθησε πολὺ.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Ἐχει πολίτευμα τὸν κομμουνισμό. Εἶναι προοδευμένη χώρα.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἐχει ἀνακαλύψει τὴ βόμβα νετρονίου. Ξέρω ὅτι στὰ νοσοκομεῖα δὲν ὑπάρχουν νοσοκόμες ἀλλὰ ὁ διπλανὸς σου ἐνδιαφέρεται γιὰ σένα.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι ἡ πρώτη στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες καὶ ἡ δευτέρη στό πολεμικὸ.
(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Ἄρνητικά 1964

Ἐκεῖ ζοῦνε κομμουνιστές. Δέν εἶναι σύμμαχοί μας.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Θέλουν νά μᾶς βοηθήσουν στό θέμα τῆς Κύπρου. Νά διώξουν τοὺς Τούρκους γιὰ νά πάνε οἱ ἴδιοι ἐκεῖ.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 10)

Τό 1821 οἱ Ρῶσοι ἤρθαν νά μᾶς βοηθήσουν γιὰ τὸ δικό τους ὄμοιο συμφέρον.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ Ρωσία μᾶς εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμο.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Στά δεδομένα τοῦ 1964, ἡ Γαλλία συγκεντρώνει μεγαλύτερο ποσοστὸ θετικῶν διαθέσεων (70,19%) ἀπὸ ὅ,τι στά δεδομένα τοῦ 1978 (61,65%). Καί στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας, ἡ Γαλλία ἔχει τίς περισσότερες ἀναφορές σέ ἠθικές ἀξίες, παρὰ σέ ὕλιστικά θέματα. Συχνά ἀναφέρεται σάν ἡ χώρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ φωτός. Οἱ φυσικές τῆς ὁμορφίες, τὸ Παρίσι μὲ τὸν Πύργο τοῦ Ἄιφελ, τὰ μεγάλα κτίρια καὶ τὰ μουσεῖα, ὁ Μέγας Ναπολέων, ὁ στρατηγὸς Ντέ Γκώλ, ἡ καλωσύνη καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ λαοῦ, ἡ ὁμορφιά τῆς γλώσσας, οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, ποιητές, ζωγράφοι καὶ γλύπτες, ὅπως καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῆς Γαλλίας προκαλοῦν τὸ θαυμασμὸ τῶν παιδιῶν. Ἔτσι ἡ Γαλλία ἂν καὶ εἶναι ἡ πιὸ ἄγνωστη ἀπὸ ὅλες τίς χώρες τὸ 1964 καὶ ἡ δευτέρη

Θετικά 1964

Σήμερα ἡ Γαλλία εἶναι ἡ χώρα τοῦ φωτός, ὅπως ἄλλοτε ἡ Ἀθήνα ἦταν ἡ χώρα τῆς Ἐλευθερίας.
(Κορ. Μ.Τ. 11)

Ἐραῖα μουσεῖα. Πολιτισμένοι ἄνθρωποι.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἡ Γαλλία ἔχει γλώσσα εὐγενῆ, πού πολλοὶ Ἕλληνες τὴ μαθαίνουν.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Στὴ Γαλλία μαγειρεῖουν καλά, ἔχουν ὁμορφα σπίτια καὶ ὁ κόσμος εἶναι καλός.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 9)

Ἡ Γαλλία ἔχει πολλὰς βιομηχανικές περιοχές καὶ πολλὰς βιομηχανίες γιὰ αὐτοκίνητα, γιὰ ἀεροπλάνα κ.ἄ.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἄ ὁ στρατηγὸς Ντέ Γκώλ εἶναι ἐκεῖ. Πολέμησε ἡρωικά σέ δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἡ ἱστορία τῆς Γαλλίας εἶναι πολὺ φημισμένη.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἄρνητικά 1978

Μοῦ κάνει ἐντύπωση πὼς ζοῦνε οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι κομμουνιστές, γιὰτί ὅπως μᾶς εἶπε ἡ δασκάλα μας δέν εἶναι ὥραίο νά σέ ἀναγκάζουν νά κάνεις κάτι.
(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἡ ἱστορία τῆς χωρίζεται σέ δύο περιόδους. Πρὶν τὴν ἐπανάσταση, ἡ τσαρική Ρωσία ὄχι καλῆ. Ἐπειδὴ ἤθελε ἔξοδο στὴ θάλασσα βοήθησε τὴν Ἑλλάδα.
(Ἀγ. Μ. Τ. 11)

Δέν ὑπάρχει δημοκρατία. Ὑπάρχει ἓνα κόμμα πού δέ σ' ἀφήνει νά κάνεις ὅ,τι θέλεις.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Εἶναι μιά χώρα πού ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι κακοπερνᾶνε ἀπὸ τὸ πολιτεῦμα.
(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

ἄγνωστη τὸ 1978 (76 παιδιά τὸ 1964 καὶ 80 τὸ 1978 δέν ξέρουν τίποτα γιὰ τὴ Γαλλία), ἂν καὶ δέν εἶχε ἀναμιχθεῖ, τουλάχιστον τὸ 1964, στίς ἑλληνικές ὑποθέσεις τίς σύγχρονες, προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ καὶ τὸ σεβασμὸ τῶν παιδιῶν.

Οὔτε τὸ 1964, οὔτε τὸ 1978 ὑπάρχουν ἀρνητικές πληροφορίες γιὰ τὴ Γαλλία. Στά ἀποσπάσματα πού ἀκολουθοῦν φαίνονται οἱ θετικές διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Στά περισσότερα ἀναφέρονται θέματα πολιτισμοῦ καὶ κουλτοῦρας. Ἱστορικά ἢ πολιτικά γεγονότα ἀναφέρονται ἐλάχιστα. Εἶναι περίεργο ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δέν ἀναφέρεται παρὰ μιά ἢ δύο φορές, καὶ ὅτι κανένα παιδί δέν ἀνέφερε τὴ στάση τῆς Γαλλίας στά σύγχρονα ἑλληνικά θέματα, κατὰ τὴ δικτατορία καὶ μετὰ τὴ μεταπολίτευση.

Γαλλία

Θετικά 1978

Ἐχει πρωτεύουσα τὸ Παρίσι ἢ «πόλη τοῦ φωτός». Τὸ πολίτευμά τῆς εἶναι δημοκρατικό. Ἡ παιδεία εἶναι ἀνεπτυγμένη. Πολλοὶ Ἕλληνες πηγαίνουν νά σπουδάσουν.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἄρκετὰ πολιτισμένη χώρα. Μεγάλα νοσοκομεία καὶ καθαρά.
(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Εἶναι τὸ Παρίσι χώρα τοῦ φωτός, πολὺ ἐξελιγμένη. Μὲ ὥραια μνημεῖα, Πύργος τοῦ Ἄιφελ, μὲ τὸ Λούβρο, μὲ πύνακες καὶ ἀγάλματα.
(Κορ. Μ.Τ. 11)

Στὴ Γαλλία ὑπάρχει μιά περιοχὴ πού ὀνομάζεται Καμπανία, ὅπου παράγεται ἡ γνωστὴ σαμπάνια. Παράγει μετᾶξι, πατάτες, κ.ἄ.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Προοδευόμενη χώρα μὲ βιομηχανία. Ἐχει πολλὰ δάση. Εἶναι ἐξυπνος λαός, ἔχει μεγάλὴ ἀεροπορία.
(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν μιά ἀπὸ τίς μεγάλες δυνάμεις καὶ μαζί μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Ρωσία βοήθησαν πολὺ τὴν Ἑλλάδα στὸν ἀγώνα τῆς.
(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Ἀρνητικά 1964

Ἐπάρχουν μόνο ἀπὸ πέντε παιδιὰ πληροφορίες πού νά δείχνουν ἀρνητικές διαθέσεις. Εἶναι ἱστορικές ἀλλά εἶναι λαβημένες γι' αὐτό δὲν ἐπιλέγεται καμιά.

Παρά τὸ γεγονός ὅτι στὴν κλίμακα τῶν θετικῶν διαθέσεων ἡ Ἀμερικὴ κρατᾶ τὴ δευτέρα θέση, τὸ 1964 πολλὰ παιδιὰ μίλησαν μὲ πικρία καὶ ἀγανάκτηση γιὰ τὴν Ἀμερικὴ, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ στάση της στὸ θέμα τῆς Κύπρου. Τὰ ἴδια παιδιὰ ἔδειξαν ἔκπληξη καὶ πικρία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Τζὼν Κέννεντυ, γιὰ τὴν ὁποία ἀνέφεραν ὅτι εὐθύνεται ὁλος ὁ λαός. Καὶ τότε ὅμως τὴν Ἀμερικὴ τὰ παιδιὰ τὴ θαύμαζαν σὰν χώρα τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ πολλοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίζουν τὴν εὐημερία καὶ τὴν τεχνολογική της ἀνάπτυξη. Ἄλλα παιδιὰ ἀνέφεραν τὴ συμβολή της Ἀμερικῆς στὴ νίκη τῶν συμμάχων στὸ Β' παγκόσμιο πόλεμο, ὅπως καὶ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια πού ἔδωσε στὴν Ἑλλάδα στὰ ἄμεσα μεταπολεμικὰ χρόνια. Ὁ ἀντικομμουνισμός τῆς Ἀμερικῆς εἶναι γνωστός στὰ παιδιὰ καὶ γενικά τὸ πλαίσιο μὲ τὸ ὁποῖο τὴν περιβάλλουν εἶναι κυρίως πολιτικό.

Στὰ 1978 ἡ Ἀμερικὴ ἔρχεται πρώτη μετ' ἀριθμὸ παιδιῶν μὲ θετικές διαθέσεις καὶ δὲν εἶναι δεμένη πιά μὲ τὴν πολιτικὴ οὔτε στὴν ἴδια ἔκταση μὲ τὸ

Ἀρνητικά 1978

Ἐπάρχει μόνο ἓνα παιδί πού ἔδειξε ἀρνητικές διαθέσεις πρὸς τὴ Γαλλία. Τὸ περιεχόμενο τῶν πληροφοριῶν τοῦ λαβημένο, γι' αὐτὸ παραλείπεται.

1964, οὔτε στὴν ἴδια ἔνταση, οὔτε γιὰ τὰ ἴδια θέματα. Ἐλάχιστα εἶναι τώρα τὰ παιδιὰ πού ἀναφέρουν ἢ διὰ ἢ Ἑλλάδα ἀνήκει στὸ μπλόκ τῆς Ἀμερικῆς, ἢ διὰ οἱ ΗΠΑ εἶναι ἰσχυρὴ στρατιωτικὴ δύναμη. Ἀντίθετα, πληθώρα ἀπὸ πληροφορίες ἀναφέρονται σὲ γεωγραφικά, οἰκονομικά καὶ τεχνολογικά θέματα τῆς Ἀμερικῆς, στὶς φυσικὲς πηγές τῆς πλοῦτου, στὰ ἐπιστημονικὰ της ἐπιτεύγματα, στὴν εὐημερία τοῦ λαοῦ (ἐννοοῦν βέβαια μόνο τοὺς λευκοὺς Ἀμερικάνους). Τὸ θέμα τῆς Κύπρου, ἂν καὶ τόσο σκληρὰ βιωμένο, ἐξ αἰτίας τῶν Ἀμερικανῶν δὲν ἀναφέρεται σχεδὸν καθόλου. Οἱ ἀρνητικοὶ χαρακτηρισμοὶ τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἐλάχιστοι καὶ ἀφοροῦν κυρίως τὴν παλιότερη ἱστορία της, ὅπως τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, τὴ δολοφονία τοῦ Λίνκολν, τὸ βομβαρδισμὸ τοῦ Πέρλ Χάρμπορ. Μόλις ἀκούστηκε ἀπὸ ἓνα παιδί «ξέρω ὅτι σκότωσαν τὸν Κέννεντυ». Ἡ πληροφορία αὐτὴ, ὅπως καὶ ὅλες οἱ ἄλλες, δόθηκαν μὲ τρόπο ἀδιάφορο καὶ, θὰ λέγαμε, σχολικό. (Ἀκολουθοῦν ἀποσπάσματα).

Ἀμερικὴ

Θετικά 1964

Ἡ Ἀμερικὴ μᾶς στέλνει λεπτά. Πολλοὶ Ἕλληνες μεταναστεύουν ἐκεῖ.

(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Ὅταν πολεμοῦσαμε τοὺς Γερμανοὺς, ἡ Ἀμερικὴ μᾶς βοήθησε.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἡ Ἀμερικὴ ἔχει οὐρανοζεύγτες, ἔχει τὰ καλύτερα ἀεροπλάνα καὶ τὸ καλύτερο ναυτικό. Ὁ Κέννεντυ ἦταν Ἀμερικανός.

(Ἀγ. Μ.Τ. 10)

Στὴν Ἀμερικὴ ἀνακαλύφθηκε ὁ κινηματογράφος. Ὁ Ντίσνεϋ ἀνακάλυψε τὸ Μίκυ Μάους.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Ἀγράμματα ἄνθρωποι πᾶνε στὴν Ἀμερικὴ καὶ γίνονται ἐπιτήμονες. Ἐχουν καλοὺς γιατροὺς.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 10)

Ἐκαμαν πολλές ἀνακαλύψεις. Εἶναι πολιτισμένοι. Ἡ Ἑλλάδα τοὺς βοήθησε νὰ γίνουν.

(Κορ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀρνητικά 1964

Λένε πὼς θὰ γίνῃ πόλεμος καὶ ἡ Ἀμερικὴ θὰ πάει μὲ τοὺς Τούρκους.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 9)

Οἱ Ἀμερικάνοι ἔδωσαν στοὺς Τούρκους ἀπλοὶα γιὰ νὰ μᾶς πολεμήσουν.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Θετικά 1978

Μία μεγάλη χώρα, ἡ μεγαλύτερη τοῦ κόσμου. Εἶναι βιομηχανικὰ ἀνεπτυγμένη. Ἐκεῖ πᾶνε πολλοὶ Ἕλληνες γιὰ νὰ βγάλουνε λεφτά.

(Κορ. Μ.Τ. 11)

Ἡ Ἑλλάδα βρίσκεται στὸ μπλόκ τῆς Ἀμερικῆς. Εἶναι ἀπὸ τίς μεγαλύτερες τοῦ κόσμου.

(Ἀγ. Μ.Τ. 11)

Μοῦ ἀρέσει τὸ ἀγαλμα τῆς ἐλευθερίας, μοῦ ἀρέσουν οἱ μεγάλοι οὐρανοζεύγτες. Εἶναι ἡ πλουσιότερη χώρα στὸν κόσμο, ἔχει καὶ ἔρμη. Μεγαλύτερη πόλη εἶναι ἡ Νέα Ὑόρκη.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Στὸ Χόλλυγουντ γίνονται οἱ ταινίες. Ὁ Γουόλντ Ντίσνεϋ ἔφτιαξε τὰ Μίκυ Μάους.

(Κορ. Μ. Τ. 11)

Ἐχει μεγάλους ἐφευρέτες πού ἔχουν ἀνακαλύψει τὰ λήξερ καὶ ἔκνεϊν συναγωγίζετὰ μὲ μᾶς γιὰ νὰ βροῦμε τὸ φάρμακο τοῦ καρκίνου.

(Ἀγ. Μ. Τ. 10)

Εἶναι μία καλὴ χώρα καὶ προοδευμένη. ἔχει πολλὴ βιομηχανία καὶ πολὺ πληθυσμὸ. ἔχει μεγάλη ἔκταση, παράγει οὐράνιο. ἔχει καλὲς ράτσες ἀγελάδων.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Ἀρνητικά 1978

Δέ μ' ἀρέσει ἡ Ἀμερικὴ γιατί γίνονται πολλές δολοφονίες καὶ γιατί οἱ Ἀμερικάνοι μασάνε τσιγάλες.

(Κορ. Μ.Τ. 10)

Ἐχῶ ἀκούσει ὅτι οἱ Ἀμερικάνοι κάου-μπος ἀκόμα καὶ τώρα παίρνουν τίς περοχές τῶν Ἰνδιάνων κι αὐτοὶ κάνουν πόλεμο.

(Ἀγ. Ἐργ. Τ. 11)

Μέ τους 'Αμερικάνους είμαστε σύμμαχοι αλλά τώρα θα γίνουμε μέ τους Ρώσους, γιατί η 'Αμερική δε μάς βοήθησε στόν πόλεμο μέ τους Τούρκους στην Κύπρο.

('Αγ. 'Εργ. Τ. 11)

'Η 'Αμερική έφτασε σέ ύψηλό επίπεδο πολιτισμού. Γιά τήν άτομική βόμβα έμαθε πολλά από τή Ρωσία. Στην Κύπρο μάς πρό-δωσε.

('Αγ. 'Εργ. Τ. 11)

'Ο Κένεντυ ήταν πρόεδρος τής 'Αμερικής, αγωνίζονταν γιά τήν ειρήνη, αλλά αυτοί που δε θέλανε ειρήνη τόν σκότωσαν.

('Αγ. 'Εργ. Τ. 11)

'Η 'Αμερική έχει γκάγκστερς. 'Ο κόσμος εκεί είναι φοβισμέ-νος.

(Κορ. 'Εργ. Τ. 11)

'Ενας δολοφόνος σκότωσε τόν Κένεντυ και πήρε χρήματα.

('Αγ. Μ.Τ. 9)

ε) Τι κάνει μιά χώρα άρεστή

'Από άλλη σκοπιά ιδωμένες άποκαλύφθηκαν οι διαθέσεις τών παιδιών του 1978 πρός τις τέσσερις χώρες μέ τις άπαντήσεις που έδωσαν στην έρώτηση III γιά τό ποιά χώρα τούς άρέσει περισσότερο, ποιά λιγότερο και τί τούς κάνει νά προτιμούν τή μιά ή τήν άλλη χώρα (βλ. 'Ερωτηματολόγιο, σ. 3)

ΠΙΝΑΚΑΣ XVIII. Χώρες που σάς άρέσουν περισσότερο και λιγότερο

Χώρες	Μού άρέσει			
	περισσότερο		λιγότερο	
	N.	%	N.	%
'Αμερική	77	43,50	26	14,94
Γαλλία	68	38,42	16	9,00
Γερμανία	25	14,12	52	29,88
Ρωσία	7	3,95	80	45,98

ΠΙΝΑΚΑΣ XIX. Τι κάνει μιά χώρα νά άρέσει

Χαρακτη-ριστικά	'Αμερική	Γαλλία	Γερμανία	Ρωσία	Σύνολο	
					N.	%
όμορφιά	21	92	13	1	77	40,95
πολιτισμός λαού	13	20	5	2	40	22,60
μέγεθος	19	-	1	2	22	10,63
πλούτος άφθονία	9	1	1	-	11	5,85
επιτεύγματα	7	3	2	-	12	6,38
φήμη προβολή	6	4	2	1	63	6,91
πολιτική	2	8	-	3	13	6,91

"Όταν έγινε πρόεδρος ο Λίνκολν ήθελε νά καταργήσει τή δου-λεία. Οι νότιες όμως πολιτείες ήθελαν νά κρατάνε δούλους, κι έτσι ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος. Νίκησε ο Λίνκολν, τόν σκό-τωσε όμως ένας ήθοποιός στό θέατρο.

('Αγ. Μ.Τ. 10)

Πήρε μέρος στό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τήν ανάκλυσε ο Κολόμβος. Πήρε όμως τόν δικό της από τόν 'Αμερικό Βεσπούκι. Στο Πέρλ Χάρμπορ οι 'Ιάπωνες βομβάρδισαν τήν αμερικάνικη βάση.

('Αγ. Μ.Τ. 10)

"Όπως φαίνεται στόν πίνακα XVIII, ή 'Αμερική έρχεται πρώτη στις χώρες που άρέσουν περισσότερο και ή Γαλλία δεύτερη, ενώ ή Γερμανία και ή Ρωσία έχουν τις περισσότερες αναφορές σάν χώρες που άρέσουν λιγότερο. 'Από τις άπαντήσεις που έδωσαν τά παιδιά στή συμπληρωματική πρός τήν πρώτη έρώτηση «τί έχει ή..... που τήν κάνει νά σου άρέ-σει περισσότερο», τά χαρακτηριστικά τά οποία κάνουν μιά χώρα άρεστή φαίνονται στόν πίνακα XIX.

"Όπως φαίνεται στόν πάρα πάνω πίνακα, τά περισσότερα «γιατί» μιά χώρα άρέσει άναγονται στην όμορφιά της. Τά 77 παιδιά (40,95%) που έδω-σαν τέτοιες άπαντήσεις άναφέρονται σέ φυσικά στοιχεία, όπως τοπία, πάρκα, βουνά, θάλασσες, χιό-νια, κλίμα, ή σέ τεχνητά όπως πόλεις, δρόμοι, κτί-ρια, μαγαζιά ή σέ έργα τέχνης, μνημεία ή και άκόμη σ' όλόκληρη τή χώρα, τή γλώσσα που μιλάει ο λαός της και τό ίδιο της τό όνομα. Οι άπαντήσεις αυτού του είδους, που προήλθαν από τά περισσότερα παι-διά, είναι μιά ένδειξη τής ανάγκης που έχουν τά παι-διά γιά όμορφιά και έπομένως τής σημασίας που έχει ή όμορφιά στή διδασχ, στή μάθηση και γενικά στην άγωγή τών παιδιών.⁸ Και καθώς πάνω στην όμορφιά μιάς χώρας στηρίζονται έννοιες και διαθέσεις γιά τή χώρα αυτή, μπορούμε νά πουμε ότι ή όμορφιά συν-τελεί και στην άδελφoσύνη τών λαών.

"Άλλα χαρακτηριστικά μιάς χώρας που τήν κά-νουν άρεστή είναι ο πολιτισμός του λαού, τό μέγε-θος, κ.ά. 'Εδώ πρέπει νά αναφερθεί ότι στις δύο πρώ-τες συχνότητες, τής όμορφιάς και του πολιτισμού του λαού, ή Γαλλία παρουσιάζει τή μεγαλύτερη συμβολή, πάνω από τό 50%.

Χώρα που δέν άρέσει σέ περισσότερο παιδιά είναι ή Ρωσία (80 παιδιά ή 45,98%) και ακολουθεί ή Γερ-μανία (52 παιδιά ή 29,88%). 'Η Γαλλία έχει μόνο δέκα έξι παιδιά που δέν τούς άρέσει και ή 'Αμερική

8. Πρβλ. και Κ. Μουστάκα, «Τό 'Ωραϊόν και ή 'Αγωγή», μελέ-τη, 'Ερευνα, 'Αθήνα 1960.

ΠΙΝΑΚΑΣ XX. Τι κάνει μιά χώρα νά μὴν ἀρέσει

Χαρακτηριστικά	Ἄμερική	Γαλλία	Γερμανία	Ρωσία	Σύνολο	%
Ἐλλειψη ὁμορφιάς	4	3	1	8	16	10,95
Ἐλλειψη μεγέθους	1	2	—	—	3	2,05
Ἐλλειψη ἀφθονίας	—	—	1	3	4	2,73
πολιτισμός λαοῦ (Ἐλλειψη)	1	1	8	7	16	10,95
πολιτική (κακή)	8	1	35	8	52	35,61
φήμη-προβολή	—	1	2	7	10	6,84
ἀνασφάλεια	8	—	—	—	8	5,47
πολίτευμα, καθεστώς	—	—	—	12	12	8,21
κλίμα	—	—	—	13	13	8,90
ἄγνοια	—	—	—	12	12	8,21

εἰκοσι ἕξι (Πίν. XVIII). Γιὰ νά αιτιολογήσουν τὰ παιδιά γιατί δέν τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, ἀναφέρουν τὰ ἴδια στοιχεῖα μὲ αὐτὰ πού ἀνέφεραν γιὰ νά αιτιολογήσουν γιατί τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, μόνο πού ἐδῶ τονίζεται ἡ ἔλλειψη καὶ ὄχι ἡ ὑπαρξη τοῦ στοιχείου. Π.χ. ἔλλειψη ὁμορφιάς, ἔλλειψη καὶ ὄχι ἀφθονία ἀγαθῶν. Ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένα αἷτια πού ἀναφέρονται μόνο σάν προκλητικά ἄποσης. Ἐνα τέτοιο εἶναι π.χ. ἡ ἔλλειψη ἀσφάλειας γιὰ τὴν Ἄμερική, τὸ κλίμα καὶ τὸ καθεστῶς γιὰ τὴ Ρωσία. Γιὰ τὴ χώρα αὐτὴ ἔχουμε ἕναν ἀκόμη ἰδιαιτερο λόγο, κι αὐτὸς εἶναι ἡ ἄγνοια. Δέν τοὺς ἀρέσει γιατί δέν ξέρουν σχεδόν τίποτα γι' αὐτήν.

Ἡ ἰσχυρότερος ὁμος παράγοντας ἄποσης εἶναι ἡ κακή πολιτικὴ μῖας χώρας. Τὴν ἀναφέρουν 52 παιδιά (35,61% ἀπὸ ὅσα παιδιά ἔδωσαν λόγους, γιατί πολλά δέν ἤξεραν τί νά ποῦνε). Ἡ πολιτικὴ ἀναφέρεται κυρίως στὴ Γερμανία καὶ συσχετίζεται μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴ γερμανικὴ κατοχὴ καὶ τὸν πόλεμο σὲ ὕψος πολὺ ἔντονο καὶ συναισθήματα ἐχθρικά. Τὴν ἐπιθετικὴ αὐτὴ στάση τῶν παιδιῶν προκαλεῖ τὸ ἴδιο τὸ θέμα ἀλλὰ ἴσως συντελεῖ σ' αὐτὴν καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ ἐρώτηση πού ζητᾶ συγκεκριμένους λόγους γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς Γερμανίας ἐνῶ ἡ ἐρώτηση «πές μου κάτι γιὰ τὴ Γερμανία» μπορεῖ νά φέρεται σὲ νοῦ τοῦ παιδιοῦ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς χώρας. Ἀνακεφαλαιώνοντας, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ὁμορφιά μῖας χώρας εἶναι πῶλος ἔλλξης τῶν παιδιῶν, ἡ πολιτικὴ τῆς, ὅταν εἶναι κακὴ εἶναι τοὺς ἄλλους λαοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ δικό τῆς, πῶλος ἄποσης.

Ἄλλος ἰσχυρὸς παράγοντας πού καθορίζει τὸ ἄν εἶναι μιά χώρα ἀρεστὴ στὰ παιδιά εἶναι οἱ σχέσεις τῆς χώρας αὐτῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα. Τὸν παράγοντα αὐτὸν τὸν ἀποκάλυψαν οἱ ἀπαντήσεις τῶν παιδιῶν στὴν ἐρώτηση (II) γιὰ τὸ ἄν οἱ χώρες πού ἐξετάζουμε εἶναι, «καλοὶ φίλοι μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ τσακώνονται». Μὲ ἐλάχιστες ἐξαίρεσεις, ὅταν τὰ παιδιά δηλώνουν γιὰ μιά χώρα ὅτι τοὺς ἀρέσει τὴ θεωροῦν φίλη τῆς Ἑλλάδας. Γιὰ τὴν Ἄμερική ἐπὶ παραδείγματι ἀπὸ τὰ 77 παιδιά πού δήλωσαν ὅτι τοὺς ἀρέσει, τὰ 63 (81,81%) καὶ γιὰ τὴ Γαλλία ἀπὸ τὰ 69 πού δήλωσαν ὅτι τοὺς ἀρέσει, τὰ 60 (86,96%) ἀνέφεραν ὅτι ἡ Ἄμε-

ρικὴ καὶ ἡ Γαλλία εἶναι φίλοι μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι καὶ στίς δύο περιόδους τῆς ἔρευνας τὰ περισσότερα παιδιά θεωροῦν τὴν χώρα πού ἐξετάζουμε ὅτι εἶναι σὲ σχέση φιλικὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα (Πίν. XXI). Ἡ Γαλλία ἔχει τὸ προβάδισμα φιλίας καὶ ἡ Γερμανία ἐχθρότητας.

στ) Σταθερότητα διαθέσεων

Παρ' ὅλο πού ἡ ἐρώτηση «πές μου κάτι γιὰ...» προκαλεῖ τὴν αὐθόρμητη ἐκφραση τῶν παιδιῶν, θεωρήθηκε σκόπιμο νά ἐξετασθεῖ ἄν καὶ πόσο οἱ δηλώσεις θετικῶν ἢ ἀρνητικῶν διαθέσεων πρὸς τὶς τέσσερις χώρες ἀνταποκρίνονται πραγματικὰ σὲ αὐτὸ πού αἰσθάνονται τὰ παιδιά γιὰ τὶς τέσσερις χώρες ἢ εἶναι ἀπαντήσεις πού δόθηκαν σὲ μιά σκέψη τῆς στιγμῆς, ὅπως τὴν ἔφερε τὸ ἀκουσμα τῆς χώρας. Γιὰ νά λυθεῖ αὐτὴ ἡ ἀπορία ἔγινε σύγκριση ἀνάμεσα στίς διαθέσεις πού ἐκδήλωσε τὸ παιδί ἀπαντώντας στὴν ἐρώτηση (6) «πές μου κάτι γιὰ...» καὶ στὴν ἐκλογὴ τῆς χώρας πού τοῦ ἀρέσει περισσότερο καὶ τῆς χώρας πού τοῦ ἀρέσει λιγότερο στὴν ἐρώτηση (III) τῶν προτιμήσεων.

Βέβαια, στὴ σύγκριση αὐτὴ ὑπάρχουν περιορισμοὶ πού δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν ἐρωτήσεων. Ἡ πρώτη «πές μου κάτι γιὰ...» ἀφήνει τὸν αὐθόρμητισμὸ τοῦ παιδιοῦ ἐλεύθερο, ἡ δεύτερη «ποῖά σου ἀρέσει περισσότερο» ἢ «ποῖά σου ἀρέσει λιγότερο;» ἀσκεῖ δυνατὴ ψυχολογικὴ πίεση. Ἄλλος περιορισμὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ τὰ παιδιά δέν ξέρουν γιατί τοὺς ἀρέσει ἢ δέν τοὺς ἀρέσει μιά χώρα, ἐπειδὴ σ' αὐτὸ μπορεῖ νά συντελοῦν πολλοὶ ἀπρόσμενοι παράγοντες. Γιὰ παράδειγμα, ἡ γοητεία πού ἀσκεῖ τὸ ὄνομα μῖας χώρας δημιουργεῖ σὲ πολλὰ παιδιά θετικὴς διαθέσεις γιὰ τὴ χώρα, χωρὶς νά ξέρουν τίποτα γι' αὐτήν. Ἄλλους παράγοντας ὅσα ἀκούει τὸ παιδί νά λένε συχνὰ γιὰ μιά χώρα, ἀκόμη καὶ ἄν δέν καταλαβαίνει καλὰ αὐτὰ πού ἀκούει, μπορεῖ νά κεντρίσουν τὴ φαντασία του καὶ νὰ δημιουργηθοῦν θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς διαθέσεις. Σχετικὴ μ' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπάντηση πού ἔδωσε ἕνα ἑνδεκάχρονο κορίτσι ὅταν τὸ ρώτησαν γιατί προτιμᾷ λιγότερο μιά χώρα ὅπως π.χ. τὴ Ρωσία:

ΠΙΝΑΚΑΣ XXI. Φίλοι ἢ φιλονικοῦν

	1964			1978				
	Φίλοι	Φιλο- νικοῦν	Ὁύτε φίλοι οὔτε φιλο- νικοῦν	Σύνολο	Φίλοι	Φιλο- νικοῦν	Ὁύτε φίλοι οὔτε φιλο- νικοῦν	Σύνολο
Ἀμερική-Ἑλλάδα	119	46	13	178	133	25	12	170
Γαλλία-Ἑλλάδα	141	31	7	179	148	15	9	172
Γερμανία-Ἑλλάδα	90	71	18	179	111	45	16	172
Ρωσία-Ἑλλάδα	127	42	11	180	115	28	20	163

— Δὲν ἀκούω συχνά γιὰ τὴ Ρωσία. Γιὰ τίς ἄλλες χῶρες ὄλο μιλάνε.

Περιορισμοὶ στὴ σύγκριση προκύπτουν καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὀρισμένα παιδιά ἐκδηλώνουν τίς ἴδιες διαθέσεις πρὸς περισσότερες ἀπὸ μία χῶρες στὴν πρώτη ἐρώτηση (ἔρ. 6) καὶ στὴν ἐπόμενη (ἔρ. III) ἐκλέγουν μία ἀπὸ αὐτές γιὰ τίς ὁποῖες ἐκφράστηκαν ὅμοια. Αὐτὸ δημιουργεῖ εἰκόνα ἐλλιπῆ σὲ σταθερότητα ἄλλα στὴν οὐσία δὲν εἶναι. Γιατὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει θετικές διαθέσεις πρὸς ὀρισμένα ἀντικείμενα (ἄτομα, ὁμάδες, πράγματα) καὶ ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἔχει νὰ ἐπιλέξει ἓνα μόνο. Αὐτὸ πού ἐπιλέγει ὑπερέχει βέβαια σὲ βαθμὸ θετικότητας ἄλλα καὶ πρὸς τὰ ἄλλα οἱ διαθέσεις δὲν παύουν νὰ εἶναι θετικές.

Καὶ μὲ τὸν περιορισμὸς ὁμοιοτύτητα στίς διαθέσεις, ὅπως ἐκδηλώνεται μὲ δύο διαφορετικὰ μέσα, δηλαδὴ αὐθόρμητη πληροφόρηση θετική γιὰ μιὰ χῶρα καὶ προτίμηση τῆς χῶρας, φανερώνει σταθερότητα στίς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων ἔδωσε τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ 72,22% τῶν ἀπαντήσεων γιὰ τίς τέσσερις χῶρες στὴν ἐρώτηση (6) παρουσιάζει ἀπόλυτη σταθερότητα. Δηλαδὴ θετικές διαθέσεις γιὰ μιὰ χῶρα στὴν ἐρώτηση «πὲς μου κάτι γιὰ...» καὶ ἐκλογή τῆς χῶρας σάν προτιμητέας, ἢ ἀρνητικές διαθέσεις στὴν πρώτη ἐρώτηση καὶ ἀπόρριψη τῆς χῶρας, ὅπως φαίνεται στὰ στοιχεῖα πού ἀκολουθοῦν:

θετικές – μὸς ἄρέσει	79
ἀρνητικές – δὲ μὸς ἄρέσει	25
Σύνολο	104 ἢ 72,22%
θετικές – δὲ μὸς ἄρέσει	39
ἀρνητικές – μὸς ἄρέσει	1
Σύνολο	40 ἢ 27,78%

Ἄρα τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν παιδιῶν παρουσιάζει μεγάλη σταθερότητα, ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι δύομισυ φορές μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μὴ σταθερῶν. Λιγότερο σταθερὴ ἀπὸ τίς τέσσερις χῶρες παρουσιάζεται ἡ Ρωσία καὶ περισσότερο ἢ Γαλλία, ὅπως φαίνεται στὸν ἀκόλουθο πίνακα. Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ ἐνδειξη ὅτι ἢ ἄγνωια γιὰ μιὰ χῶρα εἶναι κι αὐτὴ παράγοντας μὴ σταθερότητας ἐπειδὴ, ὅπως γράφτηκε στὰ σχετικὰ κεφάλαια, ἢ Ρωσία τὸ

1978 εἶναι ἢ πιὸ ἄγνωστη ἀπὸ τίς τέσσερις χῶρες πού ἐξετάζονται στὴ μελέτη αὐτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ XXII. Σταθερότητα διαθέσεων κατὰ χῶρα

Διαθέσεις – Προτιμήσεις	Ἀμε- ρική	Γάλ- λία	Γερ- μανία	Ρω- σία	Σύνολο
θετικές – μὸς ἄρέσει	29	37	10	3	79
ἀρνητικές – δὲ μὸς ἄρέσει	–	1	15	9	25
Σύνολο	29	38	25	12	104
θετικές – δὲ μὸς ἄρέσει	10	–	10	19	39
ἀρνητικές – μὸς ἄρέσει	–	–	1	–	1
Σύνολο	10	–	11	19	40

IV. συμπεράσματα

Ἀνακεφαλαιώνοντας καὶ συνοψίζοντας τὴν ἀνάλυση τῶν ἐξηγήσεων τῆς ἐρευνας, ὅπως παρουσιάστηκε στὰ προηγούμενα κεφάλαια, φθάνουμε στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

Οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴ χῶρα πού ζοῦνε εἶναι κατώτερες ἀπὸ αὐτὸ πού ἀναμένεται ἀπὸ τὴν ἡλικία καὶ τίς τάξεις στίς ὁποῖες φοιτοῦν. Τὸ ἴδιο μορφοῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τίς χῶρες πού ἀναφέρουν τὰ ὀνόματά τους. Ὅσο καὶ ἂν ὑπάρχουν λόγια πού τὴν ἐρμηνεύουν, ἢ κατὰσταση αὐτὴ δὲν παύει νὰ εἶναι ἔνα ἀκόμη δείγμα τῆς κακοδαμίας πού κατέχει τὴν παιδεία μας. Καὶ μόνο τὸ γεγονός ὅτι οἱ γνώσεις τοῦ 1978 εἶναι λιγότερες ἀπὸ τοῦ 1964, ἐνῶ υποτίθεται ὅτι στὰ δέκα τέσσερα χρόνια πού μεσολάβησαν παρουσιάστηκε πρόοδος σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς ζωῆς καὶ φυσικὰ καὶ στὴν παιδεία, εἶναι ἀπογοητευτικὸ καὶ ἀνησυχαστικὸ συγχρόνως. Καὶ δὲν εἶναι μόνο γιὰ τίς γνώσεις πού μετρήθηκαν ἐδῶ ἀλλὰ γιὰ τίς ἐνδείξεις πού ἔχουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, πού ἀποκαλύπτουν ὅτι ἢ ἐκπαίδευση στὴ χῶρα μας ὀπισθοδρομεῖ.

Οἱ τέσσερις χῶρες, πού εἶχαν ἐπιλεγεί σάν ἀντικείμενα μελέτης τῶν γνώσεων καὶ τῶν διαθέσεων τῶν παιδιῶν, ἀποδείχθηκαν καὶ στίς περιόδους τῆς ἐρευνας γνωστές στὰ Ἑλληνόπουλα καὶ μαζί μὲ τὴν

Ἀγγλία καὶ τὴν Ἰταλία, οἱ πῶν γνωστὲς ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ κόσμου. Τί κάνει τόσο γνωστὲς τὶς τέσσερις αὐτὲς χῶρες; Μιά ἀπάντησι πού μορεὶ νὰ δοθεῖ εἶναι ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἔχουν παίξει ρόλο στὰ μεγάλα θέματα τῆς Ἑλλάδας στὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τῆς ἐλεύθερης ζωῆς τῆς. Τέτοια στοιχεῖα βρίσκουμε στὶς πληροφορίες πού δίνουν τὰ παιδιά γιὰ τὴ σχέση τῶν χωρῶν αὐτῶν μὲ ἱστορικά καὶ ἄλλα γεγονότα τῆς χώρας μας, παλιά καὶ νέα. Πάνω σὲ αὐτὰ κάθε χώρα ἔχει ἕνα ἢ περισσότερα σημεῖα προσπέλασης στό μυαλό καὶ στό συναίσθημα τῶν παιδιῶν. Ἡ Γερμανία π.χ. ἔχει σημεῖα ἀρνητικά, σάν πρόξενος καταστροφῆς πού ὑπῆρξε μὲ τοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους πού ξεκίνησε καὶ μὲ τὴν κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Οἱ ἄλλες χῶρες ἔχουν μᾶλλον θετικά σημεῖα προσπέλασης, γιατί ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, τὰ παιδιά δὲ σχηματίζουν ἀρνητικὲς διαθέσεις γιὰ μιὰ χώρα ὅταν δὲν ὑπάρχει φόβος ἢ ἀπειλή, ἀνοικτὰ καὶ φανερά ἢ ὑπολαβὴ καλυμμένα, πού καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ καταλαβαίνουν μὲ ἐκείνη τὴν ἀστάθμητη διαίσθησι πού μόνο τὰ παιδιά διαθέτουν.

Ἴσως οἱ πάρα πάνω σκέψεις νὰ φαίνονται ἀντίθετες μὲ τὸ εὑρημα ὅτι τὰ περισσότερα παιδιά δίνουν ἀπαντήσεις ἀντικειμενικὲς καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μιά πληροφορία ὅμως λογίζεται σάν ἀνεξάρτητη ὅταν χονδρικὰ κρινόμενη δὲ βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴ χώρα μας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ πληροφορίες πού μὲ πρώτη ματιὰ φαίνονται ἀνεξάρτητες καὶ ὅμως ὑπάρχει ἕνας δεσμὸς ἀνάμεσα στό γεγονός πού δίνει ἢ πληροφορία καὶ στὴ χώρα μας, χωρὶς νὰ φαίνεται. Παράδειγμα: γιὰ τὴν Ἀμερικὴ λέει ἕνα παιδί:

— Ἐκεῖ κάνει εὐκόλα λεπτὰ. Πολλοὶ ἄνθρωποι πᾶνε καὶ ἐργάζονται.

Ὅταν τὸ ἀκούσεις αὐτὸ ἀμέσως στό νοῦ σου ἐρχονται «πολλοὶ Ἕλληνες πᾶνε καὶ ἐργάζονται» καὶ ἴσως αὐτὸ νὰ ἐννοοῦσε τὸ παιδί ὅταν ἔλεγε «πολλοὶ ἄνθρωποι». Ἄλλο παιδί γιὰ τὴ Γαλλία εἶπε: «πολλοὶ ἄνθρωποι πᾶνε καὶ σπουδάζουν ἐκεῖ». Ἀσφαλῶς ἐννοοῦσε «πολλοὶ Ἕλληνες» ἢ «καὶ Ἕλληνες».

Καὶ οἱ δύο πάρα πάνω πληροφορίες εἶναι ἀντικειμενικὲς καὶ ἀνεξάρτητες, ἀλλὰ παράλληλα περιγράφουν μιὰ πλευρὰ διεθνῶν σχέσεων, μέσα στὶς ὁποῖες βρίσκεται καὶ ἡ Ἑλλάδα, βέβαια, χωρὶς τὴν ἄμεση καὶ χειροπιαστὴ συναλλαγὴ πού μετρά καὶ κατατάσσει ὁ κώδικας τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ σχέση ἐδῶ ἀνάμεσα στὴ χώρα μας καὶ στὴν ξένη χώρα ἔχει

— Γιὰ τὴ συμπλήρωσι τοῦ ἐρωτηματολογίου εὐχαριστοῦμε τὴ Λ. Ἀναστοπούλου, τὴ Μ. Σουγιουτζίου, τὴν Α. Βλάχου καὶ τὴν Ε. Γεωργίου, ψυχολόγους, καθὼς καὶ ἐρευνητρίες.

χαρὰκτῆρα μακροαστικὸ πού πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴ λειτουργία τῆς ξένης χώρας σὲ διεθνικὰ πλαίσια.

Τὸ πὸση σημασία ἔχει ἡ συμπεριφορά, ἄς ποῦμε, τῆς ξένης χώρας φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι παρὰ τὴν ὁμοιογενῆ ἀτμόσφαιρα πού περιβάλλει τὴ σκῆνη τῶν παιδιῶν ὡς πρὸς τὶς ξένες χῶρες, κάθε χώρα κρατᾷ τὴν ἀτομικότητά της ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, τὸ εἶδος, τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν πληροφοριῶν, καὶ ὡς πρὸς τὶς διαθέσεις τῶν παιδιῶν. Αὐτὸ εἶναι ἐνδειξὴ ὅτι στὶς ἀντιλήψεις καὶ στὶς διαθέσεις δίνει τροφή κυρίως ἡ στάσι τῆς χώρας πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸ της. Αὐτὸ φαίνεται καθαρότερα τὸ 1964, ἐποχῇ, θὰ λέγαμε, διεθνικῆς εὐφορίας, ἐνῶ τὸ 1978 θὰ μοροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ σάν ἐποχῇ διεθνικῆς μίσερας, πού ἐκπέμπεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κέντρα τῶν διεθνικῶν ἀποφάσεων καὶ λειτουργεῖ σάν καταλύτης τῶν διεθνικῶν δραματισμῶν, πού τὸλμησαν οἱ μικροὶ λαοί.

Τὸ ὅτι τὰ παιδιά τοῦ 1964 εἶναι καλύτερα πληροφορημένα πάνω στὰ ἔθνη καὶ διεθνῆ θέματα καὶ τὰ παιδιά τοῦ 1978 καλύτερα πληροφορημένα στὴν οἰκονομία καὶ τεχνικὴ τῶν χωρῶν πού ξεετάζονται, μορεὶ νὰ προέχεται ἀπὸ διάφορα αἷτια. Ἐνα εἶναι τὸ τυχαῖο ἢ ἡ σκοπιμότητα νὰ ἐνημερωθοῦν περισσότερο στό ἕνα ἢ στό ἄλλο θέμα. Ἄλλο εἶναι ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν, γέννημα καὶ ἀπόχρος τοῦ ἐπισημειωμένου τῶν μεγάλων, παίρνε διαφορετικὴ κατεύθυνσι στὴ μία ἢ στὴν ἄλλη περίοδο. Μπορεῖ ὅμως νὰ συμβαίνουν καὶ τὰ δύο συγχρόνως καὶ ἀκόμη μορεὶ νὰ ἔχει ἐκλείψει ἡ εὐαισθησι καὶ ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνσι, ἰδιαίτερα πρὸς τὰ ἱστορικο-πολιτικὰ θέματα, ὅπως συμβαίνει τώρα ἀκριβῶς στὴν Ἑλλάδα, πού περνᾷ κρίσι ἀντι-ἠρωισμοῦ καὶ ἀπομυθοποίησης, καὶ ἔχει ἀρχίσει δειλὰ-δειλὰ προσπάθεια ἀλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι διεθνικῶν παραγόντων.

Πάνω σ' αὐτὸ γεννιέται ἕνα ἠθικὸ πρόβλημα. Πρέπει τὰ παιδιά ἀπὸ τόσο μικρὰ νὰ μαθαίνουν τὶς ἐπιπτώσεις πού ἔχει γιὰ μιὰ μικρὴ χώρα ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ μιὰ μεγάλη δύναμη ἢ μήπως κάτι τέτοιο ἐπιδρᾷ στό χαρακτῆρα καὶ στὴ νοοτροπία τῶν παιδιῶν; Ἡ ἀπάντησι εἶναι ὅτι βέβαια ἐπιδρᾷ. Ἄλλὰ ἡ ἐπίδρασι εἶναι χρήσιμη καὶ ὠφέλιμη. Γιατὶ μαθαίνοντας τὰ παιδιά ἀπὸ μικρὰ τὸ συμφέρον πού κρύβεται κάτω ἀπὸ τὶς καλὲς διαθέσεις πού δειχνουν ὀρισμένες μεγάλες δυνάμεις, τοὺς δημιουργοῦνται μηχανισμοὶ ἄμυνας, πού τὰ ὀπλίζουν μὲ σκεπτικισμὸ καὶ ἐτσι δὲν γίνονται ἐδάλωτα στὴν ξένη προπαγάνδα. Κι αὐτὸ εἶναι κάτι πού τὰ παιδιά πρέπει νὰ τὸ μοροῦν ἀπὸ μικρὰ ἢν θέλουν νὰ ἐπιβιώσουν ἔθνηκα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ὄνομα καὶ ἐπίθετο:..... Τάξη

Ἡμερ. γεννήσεως: Σχολεῖο:

Ἐκπαίδευση πατέρα: Ἐπάγγελμα μητέρας:

Ἐκπαίδευση μητέρας:..... Ἐπάγγελμα μητέρας:.....

I. Χῶρες

1. Ποιά εἶναι ἡ πόλι πού μένεις;

Ἄν ὄχι ἡ Ἀθήνα: Ια: Ἐχεις ἀκούσει γιὰ τὴν Ἀθήνα;

2. Πού εἶναι ἡ Ἀθήνα;

Ἄν ὄχι στὴν Ἑλλάδα ρωτοῦμε πάλι καὶ καταγράφουμε τὴν ἀπάντησι
.....
.....

2α. Ἐχεις ἀκούσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα;

3. Πού εἶναι ἡ Ἑλλάδα;

4. Ποιά εἶναι ἡ πατρίδα σου;

5. Ἐχεις ἀκούσει γιὰ καμιὰ ξένη χώρα;

Πές μου τὰ ὀνόματα μερικῶν

.....

.....

5α. Ἄν τὸ παιδί δὲν ἀναφέρει ὀνόματα ξένων χωρῶν τὸ ρωτᾶμε ἂν ἔχει ἀκούσει γιὰ

Ἀμερικὴ

Γαλλία

Γερμανία

Ρωσία

6. Ρωτάμε γιὰ κάθε χώρα μὲ τὴ σειρά: Πές μου κάτι γιὰ τὴν Ἀμερικὴ

.....
.....
.....
.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Γαλλία

.....
.....
.....
.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Γερμανία

.....
.....
.....
.....

Πές μου κάτι γιὰ τὴ Ρωσία

.....
.....
.....
.....

II. Διεθνεῖς Σχέσεις. I. (Παρουσίασε τὴν Ἑλλάδα καὶ κάθε μία ἀπὸ τὶς ἄλλες χώρες μὲ τὴν ἴδια σειρά). Σὲ κάθε περίπτωση θά λέξῃ: Αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλλάδα, αὐτὴ εἶναι ἡ
Εἶναι καλοὶ φίλοι ἢ φιλονικοῦν;

Φίλοι

Φιλονικοῦν

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Γαλλία Ἑλλάδα

Ρωσία Ἑλλάδα

Γερμανία Ἑλλάδα

Ἀμερικὴ Ἑλλάδα

III. Προτιμήσεις

Παρουσίασε καὶ τὰ 4 ξυλάκια: Ἀμερική, Ρωσία, Γερμανία, Γαλλία, διάβασέ τα καὶ ρώτησε:

1. Ποιά ἀπ' αὐτές τίς χῶρες σοῦ ἀρέσει περισσότερο;
2. Ποιά ἀπ' αὐτές τίς χῶρες σοῦ ἀρέσει λιγότερο;
3. Τί ἔχει ἡ πού τὴν κάνει νά σοῦ ἀρέσει περισσότερο;
4. Τί ἔχει ἡ πού τὴν κάνει νά μὴ σοῦ ἀρέσει καί τόσο;